

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

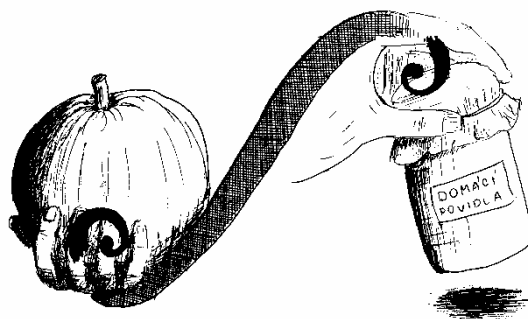
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra společenských věd

Diplomová práce

SEN A SKUTEČNOST
Případové studie ostrovního bydlení v České republice

Vypracoval: Hynek Rybák
Vedoucí práce: Šimůnek Michal, Mgr. Ph.D.

České Budějovice 2018

Poděkování ...

*... Martinovi za jazykové korekce,
vedoucímu práce Michalu Šimůnkovi,
a všem svým přátelům z Bud'Sobu ...*

... hodně štěstí!

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně
a jen za použití literatury zmíněné v seznamu literatury.

V Českých Budějovicích dne

ANOTACE

Cílem této práce je teoreticky a empiricky obsáhnout téma soběstačného způsobu života v jeho spektru od sdružení podporujících lokální ekonomiku až po vykreslení přesného obrazu života aktérů snažících se o soběstačnost. Práce se zabývá různými formami soběstačnosti: energetickou nezávislostí, domácím vzděláváním a sdílením. V teoretické části si autor pokládá výzkumné otázky na jejichž základě rozšiřuje či verifikuje závěry a data z jiných výzkumů. Praktická část se zabývá analýzou dat získaných pomocí etnografického výzkumu, ve kterém byly použity metody zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů ve třech různých domácnostech respondentů. Pomocí dat jsou rovněž zodpovězeny výzkumné otázky.

ABSTRACT

This thesis aim to theoretically and empirically cover the theme of self-sufficient way of living in full spectrum from local economy supporting associations to clear pictures of live of the people who are trying to live self-sufficient. The work deals with many forms of self-sufficiency: energetic self-support, home schooling and sharing. In theoretical part of the work author specifies research questions whose are used for expanding and verifying conclusions or data from another researches. In the empirical part author analyse data collected during an ethnographic research (participant observation and semi-structured interviews in three households).

OBSAH

Anotace / Abstract	iii
OBSAH.....	iv
<i>Úvod</i>	<i>- 1 -</i>
TEORETICKÁ ČÁST	- 4 -
<i>Vysvětlivky.....</i>	<i>- 4 -</i>
<i>Vymezení tématu a definice pojmů.....</i>	<i>- 4 -</i>
<i>Formy soběstačnosti</i>	<i>- 7 -</i>
<i>Kapitoly ze soběstačnosti.....</i>	<i>- 9 -</i>
<i>Soběstačnost ve světě, jeden příklad – Detroit.....</i>	<i>- 9 -</i>
<i>LETS.....</i>	<i>- 10 -</i>
<i>Některé projekty v České republice</i>	<i>- 11 -</i>
<i>Permakultura</i>	<i>- 14 -</i>
<i>Domácí vzdělávání</i>	<i>- 18 -</i>
<i>Ostrovní systémy</i>	<i>- 19 -</i>
<i>Rešerše dosud český napsaných prací o soběstačném způsobu života.....</i>	<i>- 20 -</i>
<i>Obsahová analýza vědeckých informačních zdrojů</i>	<i>- 25 -</i>
<i>Časopisy</i>	<i>- 25 -</i>
<i>Populárně naučné knihy.....</i>	<i>- 26 -</i>
<i>Rozhlas</i>	<i>- 28 -</i>
<i>Diskuse výzkumných mezí.....</i>	<i>- 30 -</i>
<i>Reflexe vlivu autora na výzkumné situace.....</i>	<i>- 31 -</i>
<i>Kulturní šok.....</i>	<i>- 32 -</i>
<i>Autostylizace respondentů a způsob její eliminace.....</i>	<i>- 32 -</i>
<i>Design výzkumu.....</i>	<i>- 34 -</i>
<i>Struktura rozhovorů a jeho metodika</i>	<i>- 34 -</i>
STRUKTURA ROZHOVORŮ	- 35 -
<i>Sada výzkumných otázek položených na základě teoretického výzkumu.</i>	<i>- 36 -</i>

EMPIRICKÁ ČÁST	- 37 -
<i>Příběhy</i>	<i>- 37 -</i>
Martin a Dita (DM)	- 37 -
Martina a František (FM)	- 38 -
Martin (M)	- 39 -
Bud'Sob.....	- 40 -
<i>Motivy.....</i>	<i>- 41 -</i>
<i>Sousedství.....</i>	<i>- 43 -</i>
<i>Jiný život.....</i>	<i>- 46 -</i>
<i>Budoucnost.....</i>	<i>- 48 -</i>
<i>Zdroje.....</i>	<i>- 48 -</i>
<i>Doporučení.....</i>	<i>- 50 -</i>
<i>Odpovědi na výzkumné otázky, na základě terénního výzkumu.....</i>	<i>- 51 -</i>
Závěr	- 57 -
Co je člověk?.....	- 57 -
Shrnutí poznatků	- 58 -
Seznam literatury	- 61 -
Internetové zdroje	64
Seznam příloh.....	64
Klíčová slova	65
Citace.....	65

ÚVOD

Co vede některé lidi k tomu, aby se vzdali pohodlnosti moderního života? Aby štípali dřevo místo otočení regulátorem ústředního topení, ryli zem namísto naplnění nákupního košíku v obchodě, nejezdili na zahraniční dovolené, sdíleli auto, omezili dobrovolně svoji spotřebu, vyráběli si věci, které za pár korun běžně koupíte v obchodě? Co vede některé lidi k odříznutí se od elektrických, kanalizačních a vodovodních sítí? Proč nechtějí někteří rodiče dát své děti do škol?

Tyto otázky by možná mohly napadnout obyvatele vesnic, v jejichž sousedství se objevily často nějakým způsobem výstřední postavy a staví si zde výstřední domy z materiálů jako je sláma a hlína. Lidé z měst se možná diví ještě více. Pokud byli dříve takoví lidé neviditelní a příliš se o nich nemluvalo a nevědělo, dnes téma soběstačnosti nabývá na významu. Tito lidé jsou více vidět, více se o nich mluví. Téma ostrovního bydlení se stává důležitým tématem i pro ty, kdo nejsou ekologicky zaměřeni.

Společností obchází strašidlo zhroucení civilizace.¹ Vzniká množství počítačových her znázorňujících postapokalyptický svět. Někteří lidé se připravují na přežití v přírodě anebo si kupují zásoby na měsíce dopředu – pro případ hromadného výpadku elektřiny. Příčinou zhroucení bude údajně: migrační krize, klimatické změny, vyčerpání fosilních paliv, rozpad morálních hodnot atd. Můžeme získat pocit, že někteří lidé se na takovou změnu těší. Můžeme se také uklidňovat tím, že vize apokalypsy je stará jako lidstvo samo.

Hlavní cíl této práce je pokusit se přiblížit motivace a životy lidí, kteří se rozhodli vrátit se o krok zpátky, blíž k původním tradičním společnostem. Pokusím se sestavit komplexní, i když ne nutně kompletní, obraz života lidí, kteří se z nějakých důvodů rozhodli pro naplňování idey soběstačnosti. Chci zasadit jejich životy do kontextu světové dějství a porovnat jejich činnost s činností jiných lidí s podobným záměrem. Také bych byl rád, aby tato práce poskytla prvotní náhled na problematiku soběstačného způsobu života těm, kteří by rádi šli podobnou cestou, ale zároveň nechtějí jít cestou úplně nevyšlapanou.

První část práce se zabývá teoretickým zachycením tématu soběstačného způsobu života a vymezením základních pojmů. Ukážeme si některé projekty spojené s ideou soběstačnosti ve světě, na Slovensku i v České republice. Součástí je rešerše, česky dosud napsaných prací na toto téma. V rámci výzkumu jsem se rozhodl prověřit některá ze zjištění

¹ Skutečně se zde jedná o vědomou parafrázi Komunistického manifestu.

odhalených ve vědeckých pracích i nevědeckých publikacích. Tyto zjištění jsou formulovány v tzv. výzkumných otázkách,

Druhá část se zabývá sestavováním obrazu života respondentů. Zaměřuje se na jejich motivy, ale i každodennost starosti i radosti. Respondenty jsem hledal metodou snowball: vybral jsem ty, kteří byli pro mě dostupní a zároveň to jsou mí známí, u nichž jsem mohl strávit delší čas v ‚terénu‘. Do výzkumu jsem zahrnul i analýzy rozhovorů a článků sebraných z různých mediálních zdrojů.

V duchu moderní antropologie se zaměřuji i na jinakost. Otázkou, kterou si můžeme položit, je, jak se liší životy lidí, které spojuje touha po soběstačnosti? V závěrečné části se pokouším shrnout obrazy životů lidí žijících soběstačným způsobem života, postihnout, co mají společného a v čem jsou jiní.

Nutnou podmínkou důvěryhodnosti výzkumu je to, aby získané obrazy byly obrazy skutečnosti, a ne idealizovanými obrázky. Proto je součástí terénního výzkumu (ale i teoretického) reflexe a snaha o postižení mého vlivu na práci. Je zavedenou praxí, že výzkumník v kvalitativním výzkumu reflektuje svoje vlastní postoje a pozici, kterou zaujímá během výzkumu. Není možné být nezaujatým pozorovatelem – duchem, který svojí návštěvou a jednáním v průběhu terénního výzkumu nijak neovlivňuje situaci. Část reflexe autorova postoje k tématu uvedu zde v úvodu, kdy považuji za důležité seznámit čtenáře se svým příběhem.

Soběstačný způsob života ve smyslu samozásobitelství, energetické soběstačnosti a nezávislého vzdělání je pro mě tématem osobním. Tuto práci píši ze tří důvodů: chci nahlédnout, jak vypadá způsob života lidí, kteří se takto rozhodli žít, protože mě samotného tento životní způsob láká a chtěl bych jej postupně v životě realizovat; za druhé po sobě chci zanechat výstup v podobě informací, které mohou pomoci druhým se v daném tématu orientovat a třeba se i vyhnout zklamání nad tím, že soběstačný život není takový, jak si ho mohou představovat. Třetí důvod je nabíledni, jedná se o diplomovou práci, která je nutnou podmínkou pro ukončení vysokoškolského studia.

Lidé, se kterými jsem pobýval v terénu, věděli, že dělám výzkum, ale zároveň věděli, že jsem tam z vlastních osobních důvodů. Ve dvou domácnostech jsem byl i na ‚brigádě‘, kdy jsem jim za odměnu ve formě virtuální měny pomáhal se správou hospodářství či domácnosti. V průběhu výzkumu jsem poznával a mnohé se učil, protože jsem

to považoval za důležité pro můj život. Snad i toto by mohlo posloužit k tomu, že informace získané ve výzkumu budou důvěryhodné, protože informátoři nebyli jiné rasy či kultury, dokonce ani subkultury – setkávali jsme se jako lidé se společnými zájmy a v některých případech i jako přátelé. Informátoři často sami podle mého úsudku zhodnocovali svoji situaci. Na druhou stranu jsem mohl mnoho důležitých věcí přehlédnout. Jak už to v mezilidských vztazích bývá, s některými názory respondentů jsem nesouhlasil nebo se mi nelíbily, více o tom píše v kapitole *Reflexe vlivu autora ...* na straně (~ 34).

TEORETICKÁ ČÁST

VYSVĚTLIVKY

Vlnovka v závorce a po ní následující číslo (~ x) použité v textu odkazuje na číslo strany v této práci.

Tučně vypsane otázky jsou tzv. výzkumné otázky.

Výzkumné otázky vznikaly během teoretického výzkumu tématu. Rozšiřují či se snaží o verifikaci postřehů z jiných prací či rozhovorů.

VYMEZENÍ TÉMATU A DEFINICE POJMŮ

Soběstačným způsobem života myslím: *alternativní životní způsob* zaměřený na hodnoty částečné či úplné *nezávislosti* na *civilizaci*. Každý z vyznačených pojmů zavedu zvlášť. Nejprve rozebereme slovo *alternativní*, vysvětlením obecnějšího pojmu: *životní styl*.

Někteří autoři (Popelková 2007; 10, Mohapl 1992; 71) rozlišují mezi pojmy *životní styl* a *životní způsob*. Terminologie není ustálená a používá se různě. Zatímco *životní styl* je „soubor názorů, postojů, temperamentových vlastností a návyků, které mají trvalý ráz a jsou pro každého individuálně specifické – vystihují osobitost jeho chování. (Mohapl 1992; 71 in Kraus, Poláčková 2001; 153) *Životní způsob* definuje například Duffková jako „systém významných činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí typických, charakteristických pro určitý subjekt (jedince či skupinu, event. i společenství či společnost coby konkrétní nositele životního způsobu).“ (2005; 2). Popelková dále vymezuje pojmy tak, že *životní způsob* se používá „u větších společenských celků, postihuje kulturní, ekonomické, ekologické, technické, skupinové a celospolečenské procesy“, zatímco *životní styl*

je záležitostí jednotlivce a jeho života (2017). V této práci budu následovat toto vymezení pojmů.

Pro doplnění: jinou definici životního stylu nabízí Jandourek: „Životní styl označuje komplex psaných a nepsaných norem a identifikačních vzorců. Souhrn životních podmínek, na které lidé berou ohled ve vzájemných vztazích a chování. Podoba životního stylu je ovlivněna životním cyklem, společenskými rolemi, tradicí. Výrazný životní styl může přejít až v subkulturu“ (2001). Tato definice nám dovoluje nahlédnout letmo i na důvody, proč se jednotlivci rozhodují žít nějakým životním způsobem, ovšem vyhovuje spíše pojmu, který jsme si zavedli jako životní způsob.

Souhrnně: životní způsob je pojem, kterým označujeme souhrn charakteristických znaků, odlišující jeden životní způsob skupiny od druhého. Tyto charakteristické znaky tvoří nějakým způsobem propojený významový celek, který ovlivňuje podobu života jedince v případě stylu nebo jedinců v případě způsobu.

Jemněji: životní způsob jednotlivce se konstituuje v rámci životních podmínek. Životní způsob tak můžeme chápat jako reakci na životní podmínky.² Protože podoba této reakce záleží jak na vnějších faktorech (životních podmínkách), tak i na faktorech osobních (osobnosti jednotlivce, jeho potřebami, hodnotami, zájmy ap.), jsou tedy i celkové životní způsoby rozmanité, navzájem odlišné. Jejich vzájemnou podobnost či naopak rozmanitost tak můžeme odvozovat z toho, nakolik jsou si podobné či odlišné jejich výchozí životní podmínky³ (Duffková 2005; 3). V práci nám jde o zachycení obojího: životní způsob je to, co mají zkoumané osoby společného a životní styl je to, co je odlišuje.

Definovat, co je alternativní, působí mnohé obtíže. Alternativní je něco ‚jiného‘, ‚zástupného‘. Obecněji: možnost k něčemu již existujícímu. Pokud však budeme hledat pojem alternativní ve významu používaném v současné běžné mluvě, rozumí se tím něco, co nabízí radikálně (zásadně) jinou možnost (řešení problémů, hodnot). Alternativa se tak staví vůči něčemu většinovému, konkrétně alternativní životní styl se staví proti normálnímu⁴ životnímu způsobu většiny populace v dané společnosti (mainstream).

² Právě soběstačný **styl** života – jako reakci na specifické životní podmínky – budeme zkoumat v části, zabývající se motivy. Ukážeme si, na jaké životní podmínky jednotlivci reagují a jakým způsobem.

⁴ Jak chápou normální společnost naši respondenti se dozvíme nejvíce v kapitole: *Autostylizace ...* (~ 30).

Librová (1994; 49) nazývá alternativní životní způsob, stavící se do opozice ke konzumnímu tzv. dobrovolnou skromností. Chce tím vymezit pojem týkající se lidí, kteří žijí ekologicky příznivým způsobem života dobrovolně, vůči těm, kteří tak žijí ne zcela dobrovolně (například bezdomovci). Pokud budeme chápat pojem alternativní ve smyslu informací uvedených výše, pak se soběstačný životní způsob vymezuje vůči nesoběstačnému nebo jinak řečeno spotřebnímu způsobu života. Jedinci volící tuto alternativu tak činí dobrovolně. S touto, řekněme, pracovní definicí, se pro potřeby této práce spokojíme a nebudeme se tak zaobírat detailněji pojmem alternativa, ježto tento pojem lze zkoumat dále po stránce sociologické i filosofické, což by však přesahovalo rámec této práce.⁵

Spotřební způsob života nazýváme běžně konzumerismem. Co je to konzumerismus? Životní způsob si vyžaduje vždy své aktéry: konzumenty.

Konzument je člověk, který konzumuje; a konzumovat v tomto případě znamená věci užívat k uspokojení svých potřeb a tužeb a také je zničit, tj. spotřebovat, vypořebovat, vyčerpat: sníst je, nosit je, hrát si s nimi. Od té doby, co existují na světě peníze, fungují jako zprostředkovatel mezi přáním a uspokojením; být konzument tak obvykle znamená přivlastňování si věcí, jimž bylo určeno by zkonsumováno: znamená to kupovat je, platit za ně penězi a tím, že je zamezeno ostatním užívat je bez něčího dovolení, z nich dělat exkluzivní vlastnictví. (Lury, Celia in: Bláhová 2014; 13)

Nikdo nejspíš není stoprocentní konzument. Ale podle definice výše je každý z nás konzumentem do té míry, do jaké používá peníze. Platíme-li penězi, jsem propojen do sítě složitých vztahů se všemi ostatními, kdo peníze také využívají. Jsme tím zařazeni do hry, ve které se naše role mění podle toho, jestli produkujeme / nakupujeme a na míře peněz / moci, kterou disponujeme. Platíme-li penězi, podporujeme tím vlastně i mocenské hry, které se nám nemusí líbit a zároveň tím nepřímo podporujeme drancování přírodního bohatství, jehož hodnotu se lidstvo odvážilo měřit právě penězi. Ať už chceme nebo nechceme – co se děje s penězi poté, co opustí naši ‚ruku‘, není již v ‚našich rukách‘. Není proto divu, že lidé, kteří nechtějí podporovat tuto ‚hru‘, rozjiždějí ‚hru alternativní‘ (A kdo je tady flákač? ČT2; 5:26). Znovuobjevují výměnný obchod s osobním setkáváním prodávajícího a kupujícího a domluvou; používají vlastní měnu. Užívání vlastní měny, případně sdílení či směňování věcí, se ukazuje být zásadním faktorem pro soběstačný způsob života. Penězi platíme za energie, vzdělání, dopravu, jídlo, pozemky, bydlení, užitné statky – kromě vzduchu

⁵Detailnější rozbor pojmu viz. Duffková 2005.

platíme vlastně téměř za vše, co potřebujeme pro svoje materiální zabezpečení, a tím i za svoje přežití. Nedostaneme-li se k hmotným statkům jinak, musíme si je koupit za peníze.⁶

Jak už bylo řečeno, zároveň jsme pomocí peněz propojeni se všemi ostatními uživateli a tvoříme ekonomický systém. Tento ekonomický systém se ovšem řídí vlastními zákony, které nejsou ekonomii zcela uspokojivě vysvětleny a jako takový je to dynamický systém náchylný ke krizím. Tyto ‚výkyvy‘, jak to označuje jeden z mých respondentů, mají vliv na naše životy – vliv fyzický i duševní. Právě obava další krize či totálního kolapsu finančního systému je jedním z důvodů, proč chtějí být někteří lidé od ekonomického systému co nejvíce odstřiženi.

Není to ale pouze tento důvod, jak uvidíme ve výpovědích některých mých respondentů, konzumní styl je podle nich úzce spojený s novodobým otroctvím. Člověk musí pracovat, aby žil. Daniel Suelo v knize Marka Sundeena *Život bez peněz* píše, že základem všech zaměstnání je prostituce (Sundeen 2014). Konzument udělá pro peníze téměř cokoliv.

Je tedy nezávislost na civilizaci nezávislostí na státních penězích? Ukazuje se, že to do značné míry platí. A protože si za peníze obstaráváme většinu potřeb, musíme si tyto potřeby obstarat sami. Nezávislost na civilizaci a obrat k zajišťování si potřeb svépomocí je tedy v současnosti synonymem slova soběstačnost. Jakých forem může nabývat?

FORMY SOBĚSTAČNOSTI

Na základě definice shora soběstačnost může znamenat:

- Samozásobitelství potravinami.
- Volný přístup k pitné a užitkové vodě.
- Energetická nezávislost (vlastní zdroje energie, nejčastěji elektrické).
- Vlastnictví pozemku a majetku (podmínka vylučující hypotéku či pronájem).
- Výchova a vzdělávání k vlastním hodnotám.
- Možnost zhotovení si užitných statků.

⁶ Nepatřím mezi lidi, kteří by si snad mysleli, že jsou lidé do tohoto peněžního systému uvrženi schválně. Myslím si, že pouze zažíváme na sobě odvrácenou stranu úžasné efektivnosti a pohodlnosti užívání peněz. Užívání peněz je jednoduše snadno pochopitelné i malému dítěti. Jenže koloběh peněz, bankovní systém a monetární politika už tak jednoduchá není a proto, podle mého názoru, vzniká v lidech pocit jakéhosi tajemného spiknutí bankéřů a vlivných a bohatých lidí. Lidské podvědomí prostě tuší zlo tam, kde něčemu nerozumí.

Úplná soběstačnost jednotlivce či rodiny je však cíl, který si nedal žádný z respondentů a ani jsem nenašel zmínku, že by někdo takovou cestou v České republice šel. Proto je pojem soběstačnosti, jak se lze dočíst i ve výpovědích respondentů, chápán jako soběstačnost lokální, tj. soběstačnost založená na spolupráci mezi lidmi žijícími v sousedství a využívání lokálních zdrojů. Hovoříme o *ekonomické lokalizaci*. Gerlová (2014; 29) rozlišuje sedm stěžejních oblastí ekonomické lokalizace:

- Lokální produkce zboží a služeb, včetně místního jídla a samozásobitelství.
- Energetická soběstačnost s důrazem na obnovitelné zdroje energie.
- Nezávislý finanční systém s důrazem na místní koloběh peněz.
- Podpora demokratického rozhodování s důrazem na participaci místních lidí.
- Místní vlastnictví.
- Budování vztahu k místu a zachování tradic.
- Podpora sociálního podnikání.

Hybl (2007;8–10) vypisuje několik důvodů, které jsou udávány jako fenomény a důvody, vůči kterým se ekonomická lokalizace vymezuje:

- Globalizace zaměřená na ekonomický růst a využívání fosilních paliv.
- Teorie ropného zlomu (peak oil) poukazující na bod, kdy je vyčerpána právě polovina všech ropných zásob na Zemi a který již nejspíš nastal.
- Klimatická změna.
- Ekonomická krize, kterou podle některých stoupenců alternativních ekonomických systémů způsobuje touha po nezastavitelném růstu.
- Blackout – masivní výpadek elektřiny.

Na důvody jsem se ptal i já svých respondentů a najdeme je v kapitole: *Motivy* (~ 37). Není těžké tyto motivy anticipovat, zabýval-li jsem se soběstačností již dříve, a tak byly otázky na výše vypsaná témata součástí osnovy mých rozhovorů.

Jako první výzkumnou otázku na základě teoretické části si položíme:

(1) Jaké míry nezávislosti lze reálně dosáhnout?

KAPITOLY ZE SOBĚSTAČNOSTI

Chceme-li ukázat, jaké možné formy může nabývat alternativní životní způsob založený na nezávislosti na civilizaci, a to jak ve smyslu nezávislosti hospodářské, tak i duševní, je dobré si ukázat některé minulé i současné projekty, jejichž cílem je nezávislost. Získáme tím kontextuální rámec pro pochopení společenských trendů. Stručný přehled některých nejvýznamnějších projektů, které nějakým způsobem souvisejí se soběstačností, nám může poodhalit i možné příčiny touhy lidí po takovém způsobu života. A pomoci nám tak chápat situaci dnešní. Začneme příkladem ze světa: Detroitem, abychom viděli, že fenomén soběstačnosti není nějakým lokálním jevem, ale jevem zasahujícím celou euroamerickou civilizaci.

Soběstačnost ve světě, jeden příklad – Detroit

Detroit je město spojené zejména s automobilovým průmyslem: jménem Henryho Forda, automobilkami Chrysler či General Motors, ale také s hudební produkcí jmen jako Michael Jackson nebo Stevie Wonder. Díky tomu dosáhl Detroit obrovského rozmachu a řadí se mezi 25 nejžalidněnějších měst Spojených států, v roce 1950 v něm žilo na 1,85 miliónů lidí, jenže po sérii problémů klesla do roku 2013 populace o 60%. Období vylidňování centra Detroitu se někdy nazývá ‚white flight‘, neboť bylo spojeno s masivním odchodem bílých obyvatel a příchodem obyvatelstva barevného. A tak současně tvoří většinu 82,7 % černošských obyvatel (State & County QuickFacts 2005). Zároveň s tím rapidně vzrostla chudoba, nezaměstnanost a kriminalita. Detroit v roce 2013 vyhlásilo jako největší město Spojených států bankrot pro dluh činící téměř 20 biliónů dolarů. Vedení města rozhodlo o zbourání celkem třetiny plochy města zastavěné neobývanými domy a rozhodlo se podporovat městské zahradničení, aby tak zamezilo dalšímu chudnutí. Takže bouráním vznikly rozsáhlé plochy, na kterých jsou budovány komunitní zahrady a parky. Počet zahrad založených Ashleyem Atkinsonem, ředitelem organizace Urban Agriculture and Openspace

for the Greening of Detroit, nyní čítá něco přes čtrnáct set a zahrady se rozkládají na 135 akrech⁷.

Právě do budování komunitních zahrad se projektují naděje na znovuoživení města. Jsou zde snahy snížit závislost obyvatel na trhu a politických autoritách a vybudovat tak město s udržitelnou ekonomikou, zdravými sousedskými vztahy a malými podniky. Z výzkumů plyne, že se daří, snižuje se kriminalita, stoupá počet aktivistů a aktivistek, kteří považují zahradničení za projev odporu proti kapitalismu a korporacím. Detroit – dříve výspa industrializace, poté město v úpadku, hledá novou cestu - ‚tichou revolucí‘ k dobrému životu a rozvíjením soběstačnosti svých obyvatel (Boggs 2009; White 2011; Flores 2010; Atkinson 2012; Jung, Yuson & Newman 2014).

Podobné projekty nalezneme v mnoha městech na celém světě. Města v České republice nejsou výjimkou, o jednom z projektů píše například zde (~ 11).

LETS

Jednou ze stěžejních oblastí ekonomické lokalizace je nezávislý finanční systém zaměřený na místním koloběhu peněz (~ 8). Nenašel jsem zmínku o dobrovolném sdružení lidí, kteří by fungovali naprosto nezávisle na peněžním systému. Musíme tedy hledat reálnější podoby alternativního finančního systému. Bartheldiová (2015) píše o lokálních měnových systémech používajících lokální měny. „Cílem nově vytvořené alternativní měny není zcela nahradit měnu národní, ale pouze doplnit tak, aby plnila funkce, které oficiální měna nemá.“ (Bartheldiová 2015; 23). Takovou funkcí může být posílení sounáležitosti, **soběstačné řešení lokálních potřeb** nebo i osvěta spotřebitelské veřejnosti. Existoval a existuje nespočet různých druhů alternativních měn. Jedním ze způsobů, jak realizovat lokální měnový systém je LETS, což je zkratka pro: *Local Exchange Trading System*. První LETS založil v roce 1983 M. Linton a D. Weston v Kanadě. Jejich původním záměrem bylo vyřešit problém nezaměstnanosti v místní komunitě. Všimli si, že mnoho peněz odchází pryč z komunity a chtěli přijít na způsob, jak peníze udržet mezi lidmi v úzkém okruhu.

Existují určitá kritéria, která vymezují LETS systém: spravedlivá cena, nepovinná realizace obchodu, každý člen má mít právo nahlédnout do účtu každého jiného člena, neexistence úroků. Princip spočívá v tom, že každý účastník začíná s nulou na účtu, přičemž je možné jít, teoreticky nekonečně, do mínusu. Virtuální měna se vygeneruje vždy pouze pro potřeby obchodu. Pokud si tedy například koupím zboží **Z** v hodnotě 100, pak můj účet

⁷ (1 akr ≈ 0,5 Ha) tj. 67,5 Ha

nabyde hodnoty – 100 a účet prodávajícího hodnotu + 100. Suma hodnot všech účtů je vždy rovna nule. Účastníci by se měli snažit udržovat svůj účet vyrovnaný. V České republice existuje v současnosti (2018) pět LETS systémů. O jednom z nich: Bud'Sobu píší podrobněji v této práci (~ 38).

Některé projekty v České republice

Přesuňme se nyní na území České republiky a podívejme se blíže na projekt komunitní zahrady *Zahrada v pytli*, kterou zkoumala Soňa Malá ve své práci: *Komunitní zahrada jako cesta k samozásobitelství ve městě* (2015). Poslouží nám to jednak k vytvoření obrazu o tom, jak taková komunitní zahrada vypadá, ale poznáme i v práci zjišťované motivy členů komunitní zahrady.

Komunitní zahrada *Zahrada v pytli* vznikla jako iniciativa několika brněnských občanů. Jejich motivací bylo zvelebování města, aktivní přístup k řešení otázek potravinové soběstačnosti a poskytnutí možnosti trávit čas zahradničením lidem, kteří vlastní zahradu ve městě nemají (46). Zahrada vznikla na bývalém, vybetonovaném parkovišti, a tak bylo třeba nalézt jiné řešení – pěstování v pytlích. Časem se působení sdružení, teď už s názvem *Kokoza*, rozšířilo a založili novou komunitní zahradu Vidimova. Zde se plodiny pěstují v pojízdných truhlících.

Na stránkách sdružení se píše o současném způsobu fungování zahrady:

Obr 1 V komunitní zahradě Vidimova se pěstují plodiny v pojízdných truhlících.

Koncept zahrady Vidimova je od svého počátku integrační. Lidé z komunity, kteří společně pěstují na zahradě ve vyvýšených záhonech, ví, že část našich zaměstnanců jsou lidé se zkušeností s duševním onemocněním. Potkávají se společně třeba na brigádách na zahradě. Komunita je tak přirozeně propojená. Lidé různého věku a různých zkušeností se potkávají na zahradě, vyměňují si recepty na koláč či sazenice ze záhonů. Také na společenské akce pro veřejnost cíleně zveme lidi se zkušeností s duševním onemocněním, aby získali přirozenou možnost zapojit se do běžného života. (<https://www.kokoza.cz/work/komunitni-a-mestska-zahrada-vidimova/>)

Další ukázkou je poměrně známá komunitní ekologická vesnice *Zaježka*. V obsáhlé práci se zabývá Gálová ekonomickou stránkou tohoto projektu. V úvodu práce píše:

Zaježka je volné společenství několika desítek spolupracujících sousedů, novousedlíků v malé vesničce na středním Slovensku, snažících se žít environmentálně příznivějším a přírodě bližším způsobem života. Lze ji považovat za ekovesnici, i když ne zcela typickou. Zaježka je nejdéle existujícím a největším společenstvím svého typu nejen na Slovensku, ale nemá obdobu ani v České republice.“ (Gálová 2013; 8).

Zajímavý je závěr této práce, opět cituji úplně:

Zdroje příjmů domácnosti na Zaježce jsou rozmanité, mezi nejdůležitější patří drobné podnikání, často v oblasti řemesla, a práce pro místní neziskové organizace *Pospolitost' pre harmonický život a Živica*. Velký význam má možnost práce z domu s využitím počítače a mobilní komunikace, při jiných typech práce je často nezbytné používat auto. Zemědělsky zaměřených domácností je poměrně málo a důležitým zdrojem jejich příjmů jsou dotace. Při drobných obchodních transakcích mezi obyvateli je většinou využívána národní měna. Systém komunitní měny LETS před několika lety zanikl, ale uvažuje se o jeho obnově. Objevuje se však i neformální vzájemná pomoc a dobrovolná práce. Samozásobitelství zde funguje jen v omezené míře a obyvatelé se nesnaží o individuální materiální soběstačnost, ale sympatizují s myšlenkou lokální soběstačnosti. Způsob využití finančních prostředků odpovídá spíše vyhledávání ekologického luxusu⁸ než cílené skromnosti. V některých otázkách týkajících se financování místních projektů vznikají mezi respondenty rozpory a napětí. Zdá se, že schopnost přinést do společenství peníze je propojena s otázkou rozložení moci a existují zde náznaky konfliktu individuálních a společných zájmů. Tento problém zřejmě částečně souvisí i se zánikem LETS, což by bylo zajímavým tématem pro další výzkum. (Tamtéž; 88).

Vidíme, že konflikty se nevyhýbají žádné skupině lidí. Zajímavé je, že ani při tak velkém rozsahu (několik desítek lidí) nebyla lokální soběstačnost naplněna.

Pomocí ekologického institutu Veronica vznikají již téměř třicet let modelové projekty udržitelného rozvoje v obci Hostětín. Projekt je natolik známý a úspěšný, že jej navštívil i britský princ Charles. Mezi projekty patří např. bio-mošťárna, obecní výtopna na biomasu, šetrné veřejné osvětlení, používaná historická sušička ovoce ad. Zhodnocení projektu přináší Gaillová (v: Ekonomické alternativy na Jižní Moravě 2011). Obecní výtopna

⁸Ekologický luxus – pojem ražený Hanou Librovou, zahrnuje například: mít čas, zažívat klid ap. více Librova 2002 (poznámku vložil H.R.).

uspoří ročně 1500 tun oxidu uhličitého⁹. V roce 2006 bylo obnovou veřejného osvětlení v obci eliminováno světelné znečištění a o čtvrtinu snížena spotřeba elektrické energie. „Ojedinelost Hostětína v měřítku České republiky spočívá v komplexnosti, koncentraci modelových projektů, jejich vzájemné provázanosti a funkčnosti v životě běžné obce.“ píše Gaillová. Hostětín sice není v žádném z aspektu úplně soběstačný, ale ukazuje cestu, kterou se lze vydat.

Dalším příkladem lokální ekonomiky a způsobu jeho dosahování jsou například brněnské *biokluby*. Jedná se o tzv. bedýnky. Rezková popisuje jejich fungování:

Neformální sdružení lidí, kteří nakupují biopotraviny, převážně čerstvou bio zeleninu, přímo od ekologického zemědělce. Ten ji většinou přiváží na smluvené distribuční místo, kde ji převezme buď jeden člen bioklubu a dále zprostředkuje ostatním, nebo si ji zde členové bioklubu přijdou nakoupit v daném časovém rozmezí. Jde o formu přímého prodeje biopotravin, která je ideálně výhodná jak pro ekozemědělce, tak pro spotřebitele. (Rezková, v: Ekonomické alternativy na Jižní Moravě 2011)

Úspěšně využívání této služby však naráží na limity: poptávka po lokálních potravinách roste, ale zelinářů je málo.¹⁰

Velké množství dalších projektů zaměřených na kolektivní dosahování lokální soběstačnosti vypisuje například Hýbl ve své diplomové práci (Hýbl 2017;27–38).

⁹To je stejné množství jako vyprodukuje průměrně 1 500 automobilů ročně. Vypočítaný údaj. Základní údaje převzaté z: <http://www.auto.cz/emise-oxidu-uhliciteho-107382> a <http://www.auto.cz/cesi-rocne-ujedou-deset-az-dvacet-tisic-kilometru-77823>.

¹⁰ A to nevíme, kolik z lidí, co začnou lokálně pěstovat potraviny, je chce pěstovat pro svoji potřebu.

Permakultura

*„The whole world is a garden and what a wonderful place this would be,
if only each of us took care of our part of the Garden!“*

Voltaire, Candide

Již po první světové válce bylo možno pozorovat negativní tendence v jinak, po produkční stránce, úspěšném zemědělství. Používání těžkých strojů a minerálních hnojiv začalo způsobovat snížení kvality půdy (utužení a eroze), projevíly se problémy s plodností hospodářských zvířat či s klíčivostí osiv (Šarapatka, Urban 2006; 13). Reakcí na to byl například přednáškový cyklus Rudolfa Steinera, na jehož základě vznikl specifický přístup k zemědělství: biodynamické zemědělství, založené nejen na organických hnojivech, ale i na vesmírných silách (37, 57).

Ještě intenzivnější hospodaření bylo praktikováno v poválečných letech v rámci soutěže politických bloků polarizovaného světa. Díky tomu můžeme pozorovat mnoho negativ tzv. konvenčního zemědělství. Mezi nimi můžeme zmínit např.: snižování biodiverzity, kontaminace složek životního prostředí, rezidua v potravinách, otravy a možnost kontaminace podzemních vod, týrání a utrpení chovaných zvířat, krátkověkost zvířete, prodej uniformních anonymních potravin, větší závislost na dodavatelích vstupů (např. šlechtitelích osiv), potraviny obsahující umělé konzervanty, ochucovadla, tlak na specializaci zemědělců, pokles významu zemědělství ve společnosti, vyčerpávání půdy a další.

Když si uvědomíme, že všechny civilizace minulosti se začaly rozvíjet v úrodné krajině s bohatou vegetací a dostatkem vody a archeologové posléze nacházejí reliktů zaniklých civilizací v krajině vysušené, zdevastované a bez stromů (Šarapatka 2010; 16), uvědomujeme si, že každá civilizace, i ta naše, je zcela závislá na zemědělské produkci a místní krajině. Je třeba tedy hledat udržitelný způsob zemědělství, který nebude devastovat přírodu a půdu a umožní tak existenci zemědělství, které nás bude moci živit prakticky navěky.

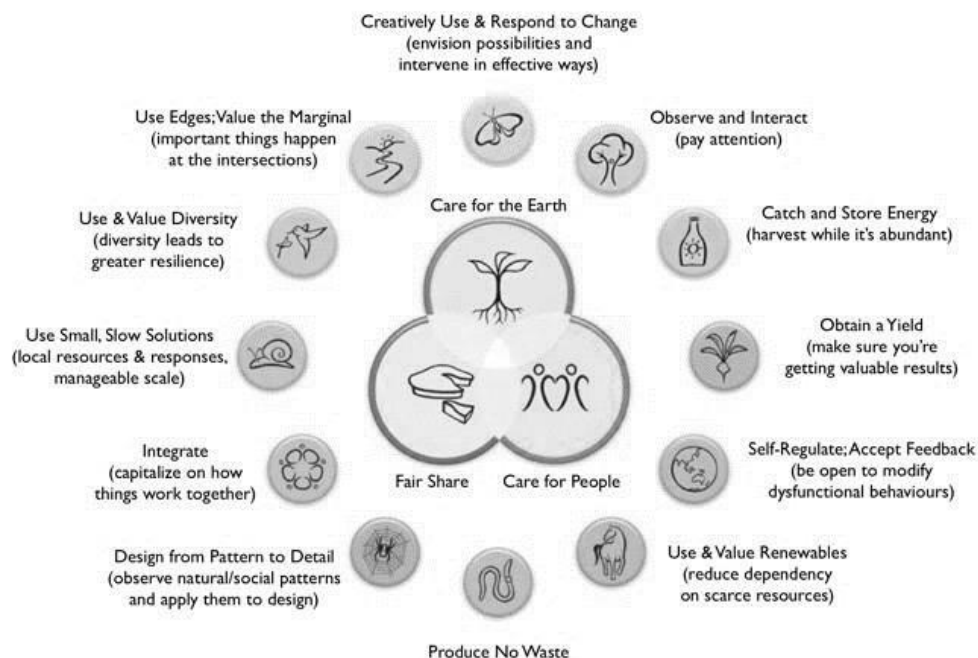
Od sedmdesátých let minulého století až do současnosti se tak objevují různé alternativní přístupy k zemědělství. Mezi nimi můžeme rozlišovat metody, které lze aplikovat plošně (jako je přírodní zemědělství, biodynamické zemědělství, vypásané lesy, smíšené kultury stromů a plodin) a ty, které mají spíše lokální význam, nebo ty které se „zakládají na

různých orientálních filosofiích a vědecky těžko prokazatelných teoriích.“ (Tamtéž; 26). Tam řadí Šarapatka i permakulturu.

„Permakultura je **přístup k životu** (zvýraznil H.R.) založený na etickém využívání krajiny a kombinuje půdu, vodu, rostliny, zvířata, struktury a lidské potřeby do vzájemně spolupracujících systémů.“ (Tamtéž.). Specifikem permakultury je jeho důraz na pozorování a promyšlení konceptu připravovaného pozemku. Permakultura je metodou designování pozemku určeném k hospodaření.

(.) Permakultura není o krajině. Nejsou to dovednosti organického zahradničení, udržitelného hospodaření, stavby energeticky soběstačných budov nebo rozvoj ekologické vesnice; ale může být využita k designování, uskutečňování, řízení a vylepšování všech těchto přístupů. Ať už se o to snaží jedinci, domácnosti nebo komunity.

píše jeden ze zakladatelů konceptu David Holmgren (2013; 2). Základní prvky permakulturního designu si také můžeme přehlédnout na obrázku.

Obr. 1 Základní principy permakultury. Dohromady realizují tři základní cíle: péči o Zemi, péči o lidstvo a spravedlivé přerozdělování. Permakulturní design je založený na holistickém přístupu k zahradě, člověku i společenství. Jeho snahou je integrovat všechny složky tak aby se vzájemně podporovaly, spolupracovaly a každá z nich měla prostor pro svůj samostatný rozvoj.

Permakultura vychází z předpokladu nadcházejícího nedostatku energetických surovin, kdy poptávku po energiích nebude možné vyvážit ropnými zdroji. Bude nutné pokrýt nároky společnosti v rozvinutých zemích, které představují významné centrum spotřeby surovin a kontroly zdrojů. (Pechová 2011; 3).

V rámci permakulturního designu zde představím jednu z konkrétních metod: biointenzivní zemědělství. Zakladatelem této metody je John Jeavons, který se této metodě věnuje více než třicet let. Hlavní myšlenkou biointenzivního zemědělství je vypěstování co nejvíce plodin na co nejmenším prostoru (celek hospodářství se v originálu nazývá *mini farm*), což koresponduje s předpokladem, že v budoucnosti bude na planetě žít velké množství lidí, které bude třeba uživit. Jak toho lze dosáhnout? Používají se metody hlubokého rytí půdy, předpěstování všech plodin v truhlících, sázení plodin blízko sebe, pěstování velkého množství biomasy pro tvorbu kompostu (60 % veškeré produkce¹¹), sběr a selekce vlastních semen. Praktikování permakulturního principu *Use and Value diversity* můžeme například u této metody pozorovat v cíleném pěstování květin přitahující hmyz. Tento hmyz pak přitahuje do zahrady další hmyz a jinou zvěř, která se jím živí a je pak prospěšná celé zahradě. Další z permakulturních principů jako je *Use small, slow solutions* vyjadřuje vlastně celkový koncept biointenzivního zemědělství: vypěstovat co nejvíce plodin na co nejmenší ploše se zachováním co největší udržitelnosti (Jeavons 2002). Princip *Integrate* se také přímo kryje s jedním z osmi základních principů biointenzivního zahradničení – „*Integrate all the principles into your garden to create balance*“ (Royer – Miller 2010; 14).

Stručným přehledem permakulturních principů si přibližujeme některé aspekty myšlení mých respondentů. To, že tíhnou právě k permakultuře, ukazuje na jejich hodnotový žebříček a způsob přemýšlení o životě. Specifický je důraz na ‚celek světa‘. U svých respondentů jsem se s biointenzivním zemědělstvím či jinou, konkrétnější metodou permakultury nesetkal. Každý z nich aplikoval principy permakultury podle sebe nebo podle zkušeností jiných, nabytých během seminářů a setkání či z knih. Setkal jsem se s vyvýšenými záhony, mulčováním, bezorebnou metodou, mezidruhovou vzájemnou podporou plodin. Jak jsem vypořádal, vše bylo ve fázi objevování a experimentování.

¹¹ Pěstování druhů plodin na *mini-farmě* se řídí pravidlem 60–30–10. 60 % všech plodin, jako jsou například obilniny nebo vojtěška, je pěstováno pro dva účely: poskytnout vhodnou biomasu pro kompostování a zároveň poskytnou potraviny pro rozmanitou dietu. 30 % jsou vysoko-kalorické plodiny, jako brambory nebo česnek, určené primárně pro výživu a zbylých 10 % je určeno plodinám poskytující dostatek rozličných vitamínů.

Na tomto místě se sluší poznamenat, že dvě ze tří domácností mých respondentů využívaly kompostovací toaletu. Kompostování lidského odpadu je široce propagované například v knize *The humanure handbook: a guide to composting human manure* autora Josepha Jenkinse. Jenkins (1999), stejně jako Jeavons, chce navázat na čínské zemědělství, které využívalo lidské exkrementy jako hnojivo po čtyři tisíce let. Ukazuje, že způsob, jakým současná společnost zachází s lidským ‚odpadem‘, je neudržitelný. Ve své knize tak nabízí konkrétní postupy, jak lidské exkrementy kompostovat a navracet do půdy určené k zemědělství. I on se, podobně jak Jeavons, opírá o vědecké práce. Riziku chorob šířících se z takového kompostu lze podle výzkumů citovaných v této knize předejít správnou teplotou kompostování a delší dobou zrání kompostu. V jedné domácnosti si respondenti budují sofistikovaný systém oddělování moči a tuhého obsahu, který umožní, aby každá složka dobře uzrála a byla znovu použitelná.

Posoudit dlouhodobé a efektivní fungování permakulturních metod v rámci České republiky ovšem zatím není prokazatelně možné. Pechová (2011) provedla výzkum o existujících permakulturních projektech v České republice a na Slovensku a konstatuje: „za sledované období tří let, kdy vznikala tato studie, bylo zjištěno, že neexistuje vzorový permakulturní projekt na území Česka a Slovenska.“ (51) A to i přesto, že bylo osloveno 55 permakulturních projektů. Je tak zřejmé, že situace, kterou jsem viděl u svých respondentů koreluje s celkovou situací permakulturních realizací v České republice. Zakládat svoji budoucnost na permakulturních principech na českém území je tak do jisté míry zatím riskantní a experimentální projekt.

Biointenzivní zemědělství však podle dat družení *Ecology action*¹² funguje úspěšně ve více než stovce zemí světa a může zaručit:

- 200–400% nárůst produkce kalorií na jednotku plochy,
- 100 % nárůst úrodnosti půdy, za současného vzrůstu produktivity a snížení množství externích zdrojů,
- 50 % snížení množství koupených hnojiv na jednotku plochy,
- 99 % snížená množství použité energie na jednotku plochy,
- 100 % zvýšení zisků na jednotku plochy.

(http://www.growbiointensive.org/about_summary.html)

¹²Nejedná se o nezávislou studii. *Ecology action* je sdružení založené právě Jeavonsem a jeho hlavním posláním je šířit biointenzivní zemědělství.

Delší dobu již permakulturní principy používají manželé Gajdůškovi, o kterých píšu v teoretické části této práce (~ 26).

Domácí vzdělávání

Chceme-li být soběstační, zastáváme patrně v některých oblastech jiné hodnoty než většinová společnost. To platí minimálně pro tuto dobu a euroamerickou mainstreamovou společnost. Většina rodičů by chtěla, aby jejich děti vyrůstaly v prostředí, které považují za pro ně dobré. Pokud se ve státních školách učí děti hodnotám, se kterými rodiče nesouzní, případně školy podle jejich názoru děti nepřipravují na život, který by je mohl čekat, je pochopitelné, že hledají alternativy ve vzdělávání. Pochopitelné i bude, pokud rodič, který se svým životním způsobem snaží co nejvíce přiblížit přírodě a přirozenosti, nebude souhlasit s řadou postupů běžných na státních školách: výuka vsedě a uvnitř budovy, jídlo v jídelnách ne vždy sledující principy vyvážené stravy, výchova k poslušnosti k umělé autoritě ap.

Školský systém mimo své výchovné a vzdělávací činnosti má funkci též hlídací, tj. zatímco rodiče chodí do zaměstnání, existuje instituce, díky které budou jejich děti pod kontrolou. Ve chvíli, kdy rodiče neopouští domov, protože jsou v nějakém aspektu soběstační (nerozdělují čas mezi zaměstnáním a volným časem), jejich děti s nimi mohou celou dobu být¹³. To je důvod, proč se lidé, kteří se snaží o soběstačnost, přiklání k domácímu vzdělávání (~48). Jedná se tedy o důvody ideologické. Více než dvě třetiny všech rodičů, kteří se rozhodli pro domácí vzdělávání, chtěli uplatňovat „jiné metody a formy vzdělávání než škola.“ (Korciánová 2016; 17).

Později se v práci setkáme ještě jednou s částí, ve které přiblížím, jak na domácí vzdělávání pohlízejí moji respondenti. Dvě domácnosti ideologicky souzněly s myšlenkou unschoolingu. Předpokladem unschoolingu je, že jsou děti přirozeně zvědavé a nepotřebují stimulovat k učení. Unschooling je nejsvobodnější z metod domácího vzdělávání, kdy si dítě samo určuje, kdy se chce učit, co se bude učit i jak se to bude učit (Tamtéž.). Co se pak stává důležitým je prostředí, ve kterém se dítě většinu svého času pohybuje. Mělo by být podnětné a nabízet rozmanité možnosti činností, které mohou podnítit zájem dítěte. Jak udává Korciánová (2017; 18–91), výsledky vědeckých výzkumů ukazují na pozitivní efekt domácího vzdělávání – děti dosahují lepších výsledků. Jedním z důvodů, proč tomu tak je, je silná, již existující vazba dítěte na rodiče. Stejně tak byly zjištěny dobré výsledky dětí

¹³Jak tomu bylo a je v tradičních společnostech.

ve srovnávacím šetření Národního ústavu pro vzdělávání: „131 žáků prospělo s vyznamenáním, 66 žáků prospělo a 3 neprospěli“ (Domácí vzdělávání 2017; 4).

Ostrovní systémy

Dovolím si zde malý, spíše technologický, exkurz do problematiky ostrovních systémů. Dvě domácnosti mých respondentů fungují jako ostrovní systémy, také Karel Otýs ve svém rozhovoru v Českém rozhlasu mluví o ostrovním bydlení (~ 29). Ostrovní systémy se tak nazývají proto, že jsou protikladem centralizované energetické soustavy. Principem ‚ostrova‘ je, že se veškerá potřebná energie vytváří lokálně. Elektrickou energii můžeme získávat z fotovoltaických panelů (FVe), malých vodních elektráren nebo větrných elektráren. Tepelnou energii přes biomasu (existují způsoby, jak získávat teplo z kompostu), solárním ohřevem vody nebo z geotermálního vrtu.

Decentralizace výroby elektřiny je jev, který se neobjevuje jen u příznivců alternativních životních způsobů, ale je výhledové dalším stupněm rozvoje energetické soustavy. Přináší ekonomické výhody. V současné době je FVe levnější než energie distribuovaná ze sítě, problém ovšem zůstává, jak uskladňovat získanou energii (Vacovský 2013; 10). Bohužel, žádná ze sledovaných domácností nerealizovala zatím ostrovní systém tak, aby pomocí něj zajistila všechny své potřeby.

REŠERŠE DOSUD ČESKY NAPSANÝCH PRACÍ O SOBĚSTAČNÉM ZPŮSOBU ŽIVOTA

Nejostřejší pohled předkládá Kristýna Popelková ve své diplomové práci *Alternativní způsob života a výchova v nekonvenčním prostředí* (2017). Jedná se o rozbor promluv dvou respondentů – Martina a Libora – žijících dobrovolnou skromností (pojem vypůjčený od Hany Librové) metodou interpretativní fenomenologické analýzy. V teoretické části se zabývá převážně tématy konzumního života, vztahu člověka ke světu, skromným a jednoduchým životem a výchovou dětí lidmi žijícími dobrovolnou skromností. V části výzkumné podrobně analyzuje jednotlivé výpovědi, hledá ‚vynořující se‘ témata. Z práce si vypůjčíme jednu ze tří výzkumných otázek a v terénu se na ni zaměříme.

(2) Jak rodič, žijící alternativním způsobem života, vnímá svou výchovu dítěte oproti výchově v běžných rodinách, žijících konzumním způsobem života?

Nás bude zajímat výsledek práce popisující pohled respondentů na jejich životní způsob, půjde nám tedy o to, co oba její respondenti mají společného. Shodují se na tom, že dobrovolně skromný způsob života přináší naplnění a štěstí, oba považují konzumní život za nesmyslný. Důležitý je pro ně vztah k přírodě, jejich stavení jsou z přírodních materiálů a v přírodě nacházejí také zdroj pro svoji víru. Práce Popelkové je zaměřená hlavně na to, jak její respondenti vnímají výchovu svých dětí – pro oba je velice důležité, že jejich děti vyrůstají právě v přírodě a v klidu. Nechtějí, aby jejich děti vychovával někdo cizí. Její a moji respondenti se tak v těchto názorech velice shodují. Co mají společného, je také silný vztah k rodině. Rodinu považují za důležitý, až nejdůležitější smysl života.

Tři publikace Hany Librové: *Pestří a zelení* (1994), *Vlažní a váhaví* (2003) a *Věrní a rozumní* (2016) jsou v první řadě sociologickou sondou do společnosti. Motivem její práce z roku 1994 bylo naplnění projektu zadaného ministrem ČSFR. Cílem projektu bylo jednak posoudit, existuje-li u nás: „zárodek, případně vzorec pro šíření ekologicky příznivého způsobu života (...)“, a dále zjistit: „Kdo jsou lidé, kteří se dobrovolně spokojí s nízkou hmotnou spotřebou života, a jak jejich život vypadá.“ (Librová 2016; 161).

Teoretická část jejích knih tvoří právě analýza jednotlivých motivů lidského chování, které se nějakým způsobem vztahují k environmentálním tématům, kde se Librová pokouší zachytit onen ‚vzorec‘, strukturu ekologicky příznivého života. Tématu soběstačného bydlení

se věnuje nesystematicky. „Obecně je u nás rozšířený ekologicky perspektivní sklon k samozásobitelství“, píše a vysvětluje: „I on vznikl jako důsledek slabosti komerčního zásobování.“ (Librová 1994; 92). Na straně 99 se ptá po otázce, zdali není tento styl života pouhým mladickým idealismem a vzápětí odpovídá, že z jejího výzkumu vyplývá spíše trvalost. Zde dodejme, že na otázku idealismu se v této práci zaměřujeme také. Výzkumný vzorek vykazuje velký počet velkých rodin, v případě mladých párů je časté přání mít více dětí. V jejím vzorku se vyskytuje vysoký počet křesťanských párů. Lidé zde nemají úspory a pracuje obvykle pouze jeden z páru. Typické je, že jejich zaměstnání je zvoleno s ohledem na smysluplnost profese a zaměřuje se na finanční ohodnocení. Většina lidí ze vzorku je nějak občansky aktivní či se angažuje v neziskovém sektoru. Opravují nemovitosti. Bývají zadlužení. Důležitá je pasáž, kde se zmiňuje o zahradách domácností.

Většina domácností, které jsme navštívili, vlastní alespoň malou, častěji velkou zahradu. Rozhodnutí odstěhovat se na venkov bývá spojeno s představou rozsáhlé zahradnické či zemědělské činnosti. Časem se však v tomto ohledu dostaví určité vystřízlivění: jak lidé vrůstají do místních mezilidských vazeb, jak se dostaví pěstitelské neúspěchy (plynoucí do jisté míry i z nepoužívání chemických prostředků), jsou většinou původní záměry redukovány. Jsou však i případy obrácené – chuť k zahradnické a zemědělské činnosti roste (Librová 1994; 106).

Jeden z respondentů již tehdy uvažoval o založení rodového statku¹⁴. Pro respondenty typická byla také snaha redukovat turismus na nedlouhé výlety v tuzemsku nebo na Slovensko. „Nejnápadnějším rysem alternativních je jejich otevření do širšího lidského společenství a větší či menší míra mimo-rodinného altruismu.“ píše Librová (1994, 111). Jak uvidíme je to rys i lidí sledovaných v rámci této práce. Víra respondentů je většinou neurčitá. Mnoho z nich se hlásí formálně ke křesťanství. Bůh je viděn a poznávám skrze přírodu.

Motivy jednání respondentů jsou podle Librové popisovány jako důsledky autentické a tvořivé duševní práce. Její respondenti se často vyjadřovali o svých důvodech jako o ‚jejich cestě‘. Zdroji jejich motivace a inspirace je dětství prožité na venkově, vzory bývají prarodiče namísto rodičů¹⁵. Dalším zdrojem motivace je život ve městě chápaný negativně (také se s ním setkáme v naší práci). U respondentů se neobjevuje systematická péče o vlastní zdraví. Dochází i na otázku konce světa, kterou klademe i my ve svém výzkumu, respondenti Hany

¹⁴Rodový statek a jeho vytvoření je myšlenka vybudování místa pro rodinu, které jí poskytuje vše, co potřebuje z místních zdrojů. Dvě domácnosti mých respondentů se nějakým způsobem snaží o realizaci této myšlenky.

¹⁵V tomto výzkumu se taktéž ptám na dětství.

Librové odpovídali různě, od různých forem náboženských odpovědí ve smyslu ‚naděje‘ po aktivní přípravu na konec civilizace. Za povšimnutí stojí i postřeh Librové při jejím rozboru kultury a životního stylu ochránců přírody. „Někteří ochránci přírody by rádi sami sebe viděli jako ‚divé muže‘.“ (Librová 1994;168)

(3) Najdeme nějakou podobnou autostylizaci i v našem výzkumném vzorku?

Tématem druhé knížky Librové z roku 2002 je převážně pojem ‚ekologický luxus‘. I v této knížce najdeme zmínky o samozásobitelství. Hned v úvodu podkapitoly *Než se dáme na samozásobitelství* píše: „Mezi těmi, kdož to myslí s ekologicky příznivým životem vážně, ten nejpoctivější případně na myšlenku žít se jako zemědělec nebo jako člen samozásobitelské zemědělské komuny. Než se tak rozhodne, měl by váhat, položit si řadu pochybovačných otázek; na prvním místě, odkud se vzala jeho představa o zemědělském životě.“ (Librová 2002; 91). Librová tak předkládá jednu ze zásadních problematik této práce za nás. K čemu dospívá? „Samozásobitelství potravinami ... jeho doslovná podoba v rámci jednoho dvora je pouhou ideou. ... Mezi domácnostmi probíhala efektivní směna produktů. To nyní nepřichází v úvahu. Především prostě proto, že jen málokdo hospodaří.“ (Tamtéž.). Problémem je dále neznalost tradičních technik práce. Na druhou stranu naznačuje, že moderní vzdělaný člověk může využít svých nabytých znalostí. „Jeho hospodaření se neopírá o starou tradici a rodovou zkušenost, ale o odborné znalosti i všeobecné vzdělání, o etickou kultivaci, ekologickou senzibilitu a její reflexi.“ Zde Librová předjímá ideu permakultury!

(4) Zdalipak najdeme i u našich respondentů naznačené problémy i výhody?

- **Neznalost tradičních technik práce.**
- **Neexistence směnného obchodu mezi domácnostmi.**
- **Odborné znalosti.**
- **Všeobecné vzdělání.**
- **Etická kultivace**

Librová se převážně v podkapitole *Pro koho to má smysl: o idealismu a příkladných mužích* dotýká tématu žití ekologicky příznivým životem, i když: „tomu většinová společnost stojí překážky“ (Librová 2002; 284). Jaké jsou závěry jejího výzkumu? Většina lidí z jejího výzkumné vzorku žila svým způsobem života navzdory nepříznivým okolnostem a odlišným životním stylem většiny české společnosti. Librová se snaží postihnout osobnostní rysy takovýchto lidí, ptá se: co je vede k tomu, že neuhnout ze své cesty? Odpovídá: stojí za tím příznivé vlivy v dětství – venkovští prarodičové jako vzory, dále duchovní dimenze, náboženské víra. Silná rezistivita byla nalezena u aktivních ochránců přírody a podle Librové pramenila ze: „sebepotvrzování ve skupině podobně cítících a smýšlejících lidí.“ (Tamtéž.). Dále píše: „Jindy k tomu, aby se pocit nesmyslnosti ekologických ctností vytratil, stačí, aby člověk nebyl sám, aby měl životního partnera stejného ladění, podobně orientované přátele. Sdílení společných hodnot člověku vyjevuje a stvrzuje, že jeho ekologicky příznivé jednání má smysl (zvýraznila H.L.) a to i tehdy, když není v realitě dost zřetelný.“ (Tamtéž.).

(5) Najdeme nějaké společné osobnostní a vztahové rysy i v našem výzkumném vzorku?

Konečně v její poslední knize mimo úvah o tzv. ekologické zpozdilosti se na několika málo stránkách věnuje také samozásobitelství. Jednak optikou samozásobitelských komunit: píše o chybné představě o shodném životním způsobu členů komunit. „Častým osudem vesnických samozásobitelských komunit je, že jejich činnost časem rozmělní a vyústí v široké spektrum náhradních aktivit.“ (Librová 2016; 128). Členové komunit se pak stávají například sociálními pracovníky nebo pomáhají místním farmářům v distribuci potravin do města. Zajímavým vztahem pro nás bude zjištění, že pouze v jednom ze 70 případů se Librová setkala s tím, že respondentka neměla vztah k půdě a neměla alespoň malou zahradu. Její respondenti tedy mají vztah k půdě a jde jim o úplnou či částečnou potravinovou soběstačnost. Zdá se tedy, že můžeme zapsat rovnost samozásobitel = ekologicky smýšlející člověk – můžeme tedy vyvodit závěr, který se pro naše účely stává otázkou:

(6) Najdeme i v našem vzorku většinu lidí, kteří žijí ekologicky příznivým životem?

Při návštěvě respondentů po 12 letech čteme příklad jednoho manželského páru: „(...) poté, co jdou jejich řemeslné či umělecké výrobky na odbyt, už nejsou z hlediska

ekologicky příznivé šetrnosti a skromnosti tak ‚vzoroví‘. Omezili například pěstování zeleniny, chov zvířat i důsledné využití úrody ovoce. Častěji jdou do obchodu (...) Práce na zahradě je teď pro ně spíš zálibou, snad ekologickým luxusem.“ (Librová 2016; 214). Jinde (216) si všímá, že pokud to jejím respondentům umožní finanční situace, pak si pořizují ekologicky příznivé technologie. I my se v práci na tento fakt zaměříme. Otázka tak zní:

(7) Pořizují si respondenti ekologicky příznivé technologie?

U Librové nenacházíme podrobný ‚etnografický‘ rozbor života jednotlivých lidí, což koresponduje se sociologickým zaměřením jejích studií.

OBSAHOVÁ ANALÝZA NEVĚDECKÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

Klíčová slova: soběstačnost, samozásobitelství, permakultura, ostrovní systém

Časopisy

Soběstačnosti se věnovala a věnuje Veronika Kicková ve svých článcích v časopisu *Sedmá generace*. Její články jsou zaměřeny jak na popis každodenního života rodiny usilující o soběstačnost a napodobující tradiční způsoby života, tak i na kritiku společenských poměrů, úvahy a také na porovnávání snů o soběstačnosti s realitou, kterou zažívá sama na sobě.

Na úvod bych chtěla zdůraznit, že soběstačností rozhodně nemíním žádné fatální uzavření se do sebe (případně svojí rodiny) způsobené nechutí ke světu, k výměně energie, hmotných statků a myšlenek. Po letech zkušeností nemohu nevědět, že nebezpečné přesvědčení, že já (my) něco víme, umíme lépe než ostatní, patří k základním kamenům úrazu všech alternativ, že sílu a odhodlání je třeba čerpat z hlubších zdrojů, než je zoufalství a vzdor. Hlubinou ekologií motivovanou skromnost a jednoduchost vnímám jako návrat k širšímu společenství krajiny, půdy, přírody a lidí;

píše hned v úvodu článku *Soběstačnost a každodenní život* (7.G. 03/2017; 23). Kicková upozorňuje, že: „na cestě k samozásobitelství je výběr místa naprosto klíčový.“ (Tamtéž.).

Dále píše například o tom, jak se její sen o úplné soběstačnosti postupně rozplynul: „Sen o vlastním plátně jsme surově rozřezali na polínka a zatopili s ním, historický tkalcovský stav totiž sežral červotoč. Na pěstování lnu, předení a tkaní jsem nenašla čas ani energii.“ (24). Reflektuje i nemožnost navázat na tradice například společného draní perí: „Vůbec si neumím představit, že bych své uspěchané sousedky pozvala na přástky nebo draní perí. (Tamtéž.)“ Situace, kterou dobře znají i moji respondenti. Srovnává možnosti dnešního průkopníka soběstačného způsobu života s životem tradičních hospodářství. Díky tomu, že vlastní motorovou pilu, může si dovolit více tepla. Co je ale důležité a rozhodně jiné než v tradičních dobách, je elektřina. Kicková zdůrazňuje její úlohu především jako zdroj světla a možnost připojení k internetu: „(...) bez této ekologicky nevyrobitelné energie bych nedešlala tento článek, děti by se nemohly vzdělávat přes e-learning a vůbec, ztratili bychom kontakt s dobou. (...) dnes potřebujeme nabíjet mobil, živit notebook, CD přehrávač a úsporné kytarové kombo.“ (25) Elektřinu si Kickovi vyrábí pomocí fotovoltaických panelů.

Jak uvidíme, elektřina, počítač a internet je něčím, co si ani moji respondenti neodpustili a svým způsobem ani nemohli odpustit. Pomocí internetu totiž komunikovali se sobě podobnými. Například LETS systém Bud'Sob, o kterém budu psát dále, by bez počítače a internetu fungoval jenom velice těžko. „To, bez čeho žít však rozhodně nejde, je výměna a vzájemná pomoc.“ píše i Kicková. Jaká je vlastně motivace Kickových? Proč žijí tímto způsobem? „Nezahlcení věcmi můžeme lépe vnímat kruh života, všimnout si vůní a barev okolo sebe (...) můžeme si, patřičně uzemnění, dovolit některé kouty své duše ponechat otevřeny instinktům, tajemstvím a mystice. (...) **Snížení ekologické stopy je stejně důležité jako uchování přirozenosti.** (zvýraznil H.R.)“

Populárně naučné knihy

Kniha, jejímž editorem je Václav Cílek: Tři svíce za budoucnost, vydaná roku 2012 má podtitulek: Návody a nápady, jak přežít konec světa. Autoři v ní předkládají svoji vizi, jak by mohla vypadat budoucnost naší civilizace. Předpokládají nějaký druh ‚krize‘, způsobený „(...) tím, že politika se (...) všude stává byznysem, tedy povoláním sloužícím k vcelku bezmyšlenkovitému vydělávání peněz. Bude-li tento parazitismus na státních financích a na chudších spoluobčanech pokračovat, vznikne situace, která nebude těšit prakticky nikoho. Dojde k vyprázdnění tohoto typu kapitalismu, (...) a režim se zhroutí sám do sebe. (7) Autoři nepředpokládají nějaký fatální rozpad společnosti, spíše její transformaci. Krize podle nich bude zápas hlavně s: „energetickými a časem možná i s potravinovými problémy.“¹⁶(8) Protože autoři přiznávají, že: „Většina z nás(autorů) častěji čte knihy, než pěstuje mrkev (...)“, jde jim hlavně o „nastartování určitého typu myšlení, které můžeme popsat jako dobrovolnou i nedobrovolnou skromnost spjatou s dílčím návratem k minulým časům i odvážného kroku ‚zády napřed‘ do budoucnosti.“

Objevujeme zde například návod na mouku ze žaludů. Najdeme tu zmínku o lokálních systémech výměny zboží a služeb pomocí virtuální měny – LETS. „Dá se předpokládat, že čím bude ‚hůř‘ a čím bude hodnota oficiální měny labilnější, tím větší význam budou takové systémy mít i pro zajištění dalších životních potřeb, včetně bydlení“.

¹⁶ V komparativní části se budeme zabývat tím, nakolik se odhady autorů podobají odhadům lidí žijícím soběstačným způsobem života.

Václav Cílek v kapitole o jídle pojednává o kuchyni chudých lidí. Zdůrazňuje, že tyto kuchyně jsou „v zásadě vegetariánské a mívají tu nevýhodu, že vyžadují čas na přípravu.“ Zmiňuje se o mlýnku na obilí jako užitečné pomůcce. Zmiňuje se také o sušení ovoce.

(8) Jak vypadá jídelníček našich respondentů?

Dostáváme zde i údaje o sklizni: „na pozemku velkém 100 x 50 metrů, v průměrné úrodné české pahorkatině, lze sklídit za příznivého ročního chodu počasí asi 2 tuny jablek.“ (122).¹⁷

Ivo Dostál se ve své kapitole věnuje starým odrudám zeleniny a ovoce: „je rozumnější uchovávat a pěstovat i odrůdy dlouhodobě prověřené už u z toho důvodu, že nechceme či nemůžeme stále spoléhat na ochranné postřiky, hnojení apod.“ (157). Dále zmiňuje polozapomenutou možnost sběru málo známých druhů, jako jsou zimolezy, muchovníky, moruše, hlohy, dřínky, rakytník apod.

Helena Vlašínová věnuje celou jednu kapitolu (164–166) fenoménu – permakultury (~13). Uvádí definici, tak jak jí napsal ‚otec‘ permakultury David Holmgrenem, Permakultura jsou: „různé nápady a způsoby života, které musíme objevit a rozvinout, abychom se dokázali změnit ze závislých konzumentů v zodpovědné a produktivní občany.“ (Holmgren 2002). Zmiňuje také vlivnou knihu Masanubu Fukuoka – *The One Straw Revolution* jako inspirační pramen filosofie jiného přístupu k přírodě.¹⁸ Na konci kapitoly Vlašínovou napadá: „můžeme i na pozadí nestabilní společnosti budovat malé životaschopné jednotky (...), i když se na nás bude většinová společnost dívat s pohrdáním a mluvit o návratu ‚zpátky na stromy‘ (166).

Jíří Návára hovoří o nutnosti myslet na budoucnost skladováním a předzásobením potravinami pro případy krize a potravinového nedostatku (182).

Ivan Beneš se věnuje energetice, doporučuje spoléhat se na jiné než ropné zdroje energie: palivové dříví, solární ventilační systém a solární systém pro ohřev vody (192).

Vyložení tématu samozásobitelství se věnuje kapitola Milana Hrdličky (218–225). Jeho kapitola je plná statistik a čísel, která vycházejí z jeho zkušenosti. V úvodu tvrdí:

¹⁷Zajímavé je zde porovnat tyto údaje s údaji biointenzivního zemědělství (~15).

100 × 50 = 0,5 Ha ≈ 1 akr. Na ploše jednoho akru slibuje plnohodnotně biointenzivní zemědělství uživit až tři lidi (nejen jablky!). Bohužel zatím neexistuje žádná studie o reálnosti toho způsobu zemědělství na českém území.

¹⁸Tuto knihu najdeme v knihovničkách mnoha našich respondentů. Neexistuje studie, která by prokazovala možnost realizace této metody. Na různých místech se střípkovitě dozvídáme, že je tato metoda neúspěšná (například Kicková 03/2017).

Rozhodující množství potravin na jednu osobu na jeden rok lze zajistit na dvou arech orné půdy a dvou arech věnovaných produkci ovoce. Na hlavní práce je potřeba přibližně 14 pracovních dnů. Potřebujeme k tomu základní ruční nářadí, vyrobit 500 Kg kompostu, podle potřeby doplnit chybějící živiny v průmyslových hnojivech, náklady na osivo a případné jiné drobné náklady. (218).

Doporučuje, překvapivě, především hybridní osivo (geneticky modifikované). Dále poznamenává: „Cílená manipulace prostředí s námi, životní styl, potravní zvyklosti hluboce zakořeněné v našem vědomí nám brání změnám našeho konání ...“ (219). Z jeho perspektivy se tedy možnost samozásobitelství jeví jako zcela reálná – byť za použití metod, které by se ne všem příznivcům ekologického hospodářství mohly líbit, jako jsou geneticky modifikované plodiny.

Rozhlas

Český rozhlas se věnoval tématu soběstačnosti v deseti dílech pořadu *Kupředu do minulosti*¹⁹, jehož moderátorem byla Martina Kociánová.

O permakultuře a životním stylu s ní související jsme se mohli dozvědět od Tomáše Svobody: (*Náš ekonomický systém má tendenci vykořisťovat přírodu a nevážit si zdroje, říká tvůrce přírodních zahrad* 11. 7. 2015). Svoboda seznamuje posluchače s elektrickým vybavením své domácnosti: „To znamená pračka, čerpadlo na vodu, bojler, počítač, tiskárnu, mixér, mám i elektrický mlýnek na obilí. A když jsou přebytky, tak máme i malou varnou konvici.“

(9) Jaké technologie najdeme v domácnostech lidí žijících soběstačně?

A jak vypadají domácí večery? „Rádi děláme ohně, hrajeme na didgeridoo, na kytary, na různé nástroje. Máme rádi muzikální večery.“

(10) Jaká je zábava lidí žijících soběstačně?

¹⁹ (ČR, online dostupné z: http://www.rozhlas.cz/dvojka/kupredudominulosti/_zprava/kupredu-do-minulosti--1303771)

Svoboda je propagátorem a tvůrcem konceptů permakulturních zahrad. Jeho snem je za padesát let „ještě více lelkovat a více pozorovat.“ A jeho cíl: „procházku jedlým lesem.“

Jeho jmenovec Jaroslav Svoboda (*Jak vypadá život, když vše, co máte a jíte, uděláte vlastníma rukama* 17. 5. 2015) je taktéž tvůrcem permakulturních zahrad. Co ho k permakultuře přivedlo? „Mě k ní přivedla touha žít tak, aby mě to bavilo, abych měl radost tvořit.“ Uvádí i specifický přístup k tradici: „Já osobně nevnímám hospodaření minulých staletí jako vzor. A to z toho důvodu, že tam bylo hodně dřiny. Ta mi připadá zbytečná. Byla zaměřená na (...) odevzdání většiny plodin nějakému panstvu. Jak se změnil jeho život?, (...) jsem se v podstatě velice rád odřízl od systému, který je umělý a který v podstatě nedává záruku do budoucnosti, že bude stále fungovat.“ Udám fakt, že Jaroslav Svoboda je momentálně soběstačný v elektrické energii, vodě a částečně v potravinách.

Alena a Pavel Gajdůškovi (*Jak aplikovat základní principy permakultury i na vaší zahrádce.* 8. 11. 2016) měli: „krásný velký byt v Plzni, ale když jsme chtěli do přírody, tak jsme museli vyrazit ven za město a nám se tento způsob života nezamlouval.“ Pořídili si tak rozpadající se stavení bývalého JZD, kde od roku 2005 bydlí. Co si představují pod pojmem soběstačnost?

Alena Gajdůšková: Já si pod tím slovem představím schopnost postarat se o potřeby rodiny. Ne jít do hobby obchodu a tam si nakoupit suroviny nebo mýdlovou hmotu a doma si z toho ve formičce ulít mýdlo. Ale umět si třeba toto mýdlo skutečně uvařit, vypěstovat zeleninu, vytvořit si zásoby na zimu, abych měla svoje zdravé jídlo a nebyla jsem na nikom závislá.

Gajdůšková zmiňuje, že jí byla inspirací její babička. „Myslím si, že byla přesně taková jako jsem dneska já. Pěstovala si zeleninu a dokázala si se vším poradit a mně se to moc líbilo.“

Pavel Gajdůšek naplňuje zase přání Hany Librové (~20) o všeobecně vzdělaných lidech - když se totiž potřeboval naučit nějaké řemeslo, tak si o něm četl v knihách, které našel v antikvariátu, který s manželkou provozovali. Alena zase čerpala informace od babičky, otce a také z knih.

Stejně jak uvidíme za chvíli u Karla Otýse, si Gajdůškovi životní změnu pochvalují:

Alena Gajdůšková: Já si myslím, že to je naopak jedna z nejlepších věcí, která nás potkala. (...) Především dělám, co mě těší. Práce mě naplňuje, vidím za sebou výsledky.

(..)

Martina: Vrátili jste se k přirozenému běhu života?

Alena Gajdůšková: Přesně tak.

Svoji soběstačnost by na škále od nuly do deseti ohodnotili na pět. Alena říká: „(...) cením si především těch znalostí, které máme, které třeba nemusíme dneska používat, ale kdybychom potřebovali anebo chtěli, tak bychom mohli.“ Stejně tak jako moji respondenti (~ 42) si nezaopatřují všechno, ne proto že by snad nemohli, ale protože nechtějí.

Semena plodin užívají nehybridní, kupují je od spolku Gengel, stejně jako to dělají i všichni moji respondenti.

Karel Otýs se s manželkou rozhodl přestěhovat doprostřed lesa a vybudovat si tam dům s ostrovním systémem (*Být ostrovanem uprostřed lesa je štěstí, říká o svém energeticky soběstačném domě K. Otýs. 3.2.2015*). Otýs reaguje tak, jako to uslyšíme i od všech ostatních respondentů:

Martina: Otázka se nabízí, stále vnímáte vaše rozhodnutí žít na ostrově²⁰ jako dobré rozhodnutí?

K.O.: Neřekl bych že dobré, řekl bych skvělé. Každý den si říkám, jaký to byl krok správným směrem, je to svátek, je to pro mě splněný sen, který jsem si přál. Konečně mám pocit, že žiji smysluplný život.

Když se ho moderátorka ptá na změny oproti životu dřívějšímu životu: “Nejzásadnější změna je ve vnímání rozdělení času. (...) Občas se mi stane, když před skupinou lidí mluvím o našem životě, tak mi říkají, jestli máme volný čas. A já jim vlastně nerozumím. Protože v tom klasickém pojetí skončí práce, mám svůj volný čas, tak takhle to nemáme. „Pro potřeby této práce rovněž udejme výčet elektrospotřebičů, které Otýsovi používají: pračka, mrazák, lednička, žehlička, vysavač, notebooky, televizi, satelit, routery, kávovar. „Nemáme myčku.“

DISKUSE VÝZKUMNÝCH MEZÍ

Vzhledem k studentskému finančnímu rozpočtu byl tento výzkum omezen možnostmi návštěv respondentů. Jak už bylo řečeno, právě z omezenosti vzorku si výzkum nemůže nárokovat obecnost a jeho posláním je tak doplnit část mozaiky do širšího spektra výzkumů v minulosti provedených či do těch, které se teprve chystají. Jako příspěvek k dalším

²⁰ Myšlen je tím energetický ostrov.

výzkumům může sloužit sada výzkumných otázek a usnadnit tak výzkum dalším výzkumníkům.

REFLEXE VLIVU AUTORA NA VÝZKUMNÉ SITUACE

Podstatnou skutečností je to, že většina respondentů (pět ze sedmi) jsou mými přáteli či známými. Seznámil jsem je předem se svým výzkumem i jeho smyslem: zmapovat, jak žijí lidi, kteří se snaží žít soběstačně – zjistit co mají společného a v čem jsou jiní. Všichni projeví zájem si práci ve finále přečíst. Některé pasáže týkající jejich osobního příběhu jsem jim poslal na překontrolování. Existuje tu tak riziko jisté korekce z mé strany, uzpůsobit závěry výzkumu tak, aby neurazily či nepohoršily mé přátele. I když se zde snažím o objektivitu, každý výzkum zkoumající lidský život člověkem je v tomto ohledu rizikový.

Výzkum jsem si taktéž zvolil díky mému osobnímu zájmu o tuto problematiku. Sám se o možnosti soběstačnosti zajímám a jsem členem dvou LET systémů. V průběhu výzkumu, a také díky němu, jsem na možnosti realizace myšlenky soběstačnosti změnil pohled z nadšeného a nekritického přijímání možnosti samozásobitelství až po kritičtější reflexi spojenou s nedůvěrou v některé názory mých přátel / respondentů. Je možné, že se to nevědomky odrazí na mých závěrech.

Setkal jsem se s určitou nelibostí vůči vědě a její logice. Někteří respondenti mi dávali najevo, co si o logice myslí. Podle některých z nich se logickým uvažováním o světě a životě člověk k ničemu důležitému opravdu nedostane. Není to nepodobné přístupu některých členů Rainbow family. Pro mne osobně to tak někdy nebylo příliš komfortní. Jednak jsem zažíval určitou dvojroli - byl jsem na návštěvě jako přítel či známy, zároveň ale i jako výzkumník²¹. Jednak jsem několikrát sám zapochyboval nad smysluplností své práce.

²¹ Charakteristické jevy při etnografickém výzkumu, viz například Ellen 2003.

KULTURNÍ ŠOK

„Kulturní šok“ je dnes již klasický etnografický termín – označuje „psychickou dezorientaci, kterou zakoušejí lidé ve snaze přizpůsobit se radikálně odlišnému kulturnímu prostředí“ (Soukup 2007; 166).

Může se zdát, že při mém výzkumu jsem nemohl žádný takový šok zažít, vždyť jsem nezkoumal tak „radikálně odlišné kulturní prostředí“. Ale není radikálně odlišné třeba to, když přijdete z akademického prostředí plného exaktních pojmů a přesných definic do světa, kde jsou lidé prostě „božské bytosti“, kde svět byl a je tvořen jedinou energií, která je vědomá a logika je téměř zbytečná? Není radikální odlišnost, když vidíte, že se dá velice šťastně žít jinak než pětidenním pracovním týdnem, s potřebným vzděláním, a přitom mít dostatek všeho co potřebujete?

Často jsem zápasil sám se sebou. A prohrál jsem. Vskutku jsem zažil během výzkumu pocity takového existenciálního uspokojení (~53), že mi naprosto nepřišlo na mysl zabývat se smyslem života či teoretickými otázkami jakéhokoliv druhu, což je jinak běžnou náplní mojí mysli. Musel jsem si připomínat a přemáhat se k uvědomění, že tu jsem jako výzkumník a že potřebuji sebrat data pro diplomovou práci.

Kolikrát jsem se pokoušel o disputeace se svými respondenty a obhajoval jsem svůj akademický postoj a svoji erudici. Vedlo to ke sporům, nikterak fatálním, ale přesto to mezi mnou a respondenty (přáteli) vytvořilo jakousi propast. Jak to vyjádřil Martin: „No a zase se bavíme o blbostech“. Uvědomil jsem si, že je to snad opravdu tak. Protože co je důležitější, než že je spolu lidem dobře, jsou spolu rádi a tím pádem spolu dokáží vydržet a pomáhat si? Mít pravdu? Obhájit si svůj názor? Svůj statut? Napsat diplomovou práci?

AUTOSTYLIZACE RESPONDENTŮ A ZPŮSOB JEJÍ ELIMINACE

Protože mi jde převážně o zachycení zkoumané situace tak, jak jí chápou samotní účastníci, nemusí být autostylizace, je-li nějaká, na škodu. Tam, kde nám jde o zachycení skutečnosti, můžeme srovnávat výpovědi respondentů s výsledky terénního výzkumu.

Určitým zkreslením nepřejímám objektivizaci výzkumu byl například názor mého přítele a respondenta Martina. Martin má velice specifický silný světonázor a všechny otázky, které jsem mu pokládal, považoval za „příliš logické“.

Velice mi to připomnělo myšlenku jednoho z členů hnutí Rainbow Family v dokumentu Jana Látala: „Že děláš film? Ne, ne, musíš pochopit co děláš doopravdy. Jinak s námi nemůžeš hrát.“ (KMENY TV: RAINBOW 2015; 14:00).

S respondenty jsem prožil déle než tři dny. Vzhledem k tomu, že jsou mými přáteli a zúčastnil jsem se jejich obvyklého života, neměl jsem pocit, že by se chtěli nějakým způsobem ukázat, rozhodně ne v nějaké neobvyklé míře, která je dosti rozšířená v našem kulturním okruhu. Ba naopak jsem se u svých respondentů setkával s nezvyklou mírou upřímnosti, která někdy i přispěla k výše zmíněnému kulturnímu šoku.

DESIGN VÝZKUMU

1. Předvýzkum, zpracování teoretických východisek, rešerše prací.
2. Formulace první sady výzkumných otázek.
3. Terénní výzkum.
 - a. Použité metody:
 - i. zúčastněné pozorování,
 - ii. polostrukturované rozhovory.
4. Zpracování odpovědí na dotazy a kontextuální doplnění z dat získaných v terénním výzkumu.
5. Doplnění a korekce práce.

STRUKTURA ROZHovorŮ A JEHO METODIKA

Rozhovory jsem vedl v průběhu terénního výzkumu – návštěvy. Měl jsem připravený dotazník, který mi sloužil jako osnova, ke které jsem se stále vracel. Pokud mne během rozhovoru něco zaujalo, dále jsme se doptával. Dva rozhovory byly provedeny přímo v domech respondentů, jeden v automobilu během jízdy. Některé rozhovory jsou vedeny ve více osobní rovině, některé méně. Respondenty – přátelé jsem netlačil do nepříjemných témat a snažil jsem se vést rozhovor v příjemné atmosféře. Vzhledem ke své vlastní nervozitě (problém role výzkumníka, viz. výše) se to ne vždy dařilo: minimálně já jsem se cítil někdy rozhozený.

STRUKTURA ROZHOVORŮ

1. Mohu využít pro výzkum Vaše pravá jména a přibližná místa vašeho bydliště?
 - a. Jméno
 - b. Věk
 - c. Zaměstnání
 - d. Vzdělání
2. Můžete mi povědět váš příběh, jak se to stalo, že bydlíte tady a teď?
3. Proč chcete žít tímto způsobem života? Co vás k tomu vedlo? Z jakých zdrojů jste čerpali?
4. Myslíte si, že se nynější společnost zhroutí? Může to být důvod proč jste se rozhodli takto žít?
5. Myslíte, že vás nějak ovlivnilo dětství, spiritualita, ekologie, svoboda – nebo něco jiného?
6. Jaké máte vztahy se sousedy (místními)?
7. Museli jste se nějakým způsobem omezit oproti vašemu minulému způsobu života?
8. Změnil se nějak váš pohled na soběstačný způsob bydlení od té doby, co takto žijete? Jak?
9. Jak se vám žije? Jaký je to rozdíl vzhledem k vašemu minulému životu?
10. Existují nějaké “třecí plochy“ mezi vámi a většinovou společností?
11. Byli byste rádi, pokud by se váš životní styl rozšířil mezi většinovou společnost?
12. Jakým způsobem řešíte finanční a jiné materiální záležitosti? Oblečení, materiály na stavbu, suroviny, které nelze vypěstovat apod.? Jak velkou roli ve vašem životě hraje sdílení?
13. Co byste doporučili těm, kteří se chtějí nebo by se chtěli vydat po vašich stopách?
14. A troufnete si odhadnout svoji budoucnost? Kam chcete dál směřovat?
15. Jezdíte na dovolenou?

SADA VÝZKUMNÝCH OTÁZEK POLOŽENÝCH NA ZÁKLADĚ TEORETICKÉHO
VÝZKUMU.

- (1) Co pro vás znamená nezávislost na civilizaci?**
- (2) Jak rodič žijící alternativním způsobem života, vnímá svou výchovu dítěte oproti výchově v běžných rodinách žijících konzumním způsobem života?**
- (3) Najdeme nějakou podobnou autostylizaci i v našem výzkumném vzorku?**
- (4) Zdalipak najdeme i u našich respondentů naznačené problémy i výhody?**
 - **Neznalost tradičních technik práce.**
 - **Neexistence směnného obchodu mezi domácnostmi.**
 - **Odborné znalosti.**
 - **Všeobecné vzdělání.**
 - **Etická kultivace**
- (5) Jak vypadá jídelníček našich respondentů?**
- (6) Najdeme i v našem vzorku většinu lidí, kteří žijí ekologicky příznivým životem?**
- (7) Pořizují si respondenti ekologicky příznivé technologie?**
- (8) Jaké spotřebiče najdeme v domácnostech lidí žijících soběstačně?**
- (9) Jaká je zábava lidí žijících soběstačně?**

EMPIRICKÁ ČÁST

PŘÍBĚHY

Svůj rozbor začnu seznámením se s jednotlivými respondenty a s organizací, která je všechny pojí: Bud'Sobem. Příběhy respondentů jsou označeny zkratkou, která odkazuje ke zvukové nahrávce přiložené na cd s původní nahrávkou rozhovorů. Všude, kde bude citace označena zkratkou příběhu, se odkazuji právě na tyto nahrávky.

Martin a Dita (DM)

Martin, Dita a jejich dvě děti žijí v předhůří Novohradských hor v místě, kde dříve stála zaniklá německá obec. Společně s pár dalšími známými osidlují les, který zde vyrostl od doby odsunu v roce 1945. Chtějí dát místu nový život. Obyvatelé zaniklé vsi mají dnes společné to, že jejich životní způsob je jiný než život většiny populace. Vzdávají se komfortu civilizace, i když si mnoho technologií přinášejí s sebou. Například všichni obyvatelé mají auto.

Dita, vystudovaná architektka, navrhla dům²², který s Martinem obývají. Martin, vystudovaný slaboproudý elektrikář, dal zase domu elektrickou síť napájenou solárními články. Dům vystavěli téměř svépomocí či s pomocí známých. Základem je dřevěná konstrukce vyplněná slaměnými balíky. Vnější i vnitřní omítky jsou hliněné. Vodu čerpají čerpadlem ze studny. Chodí na suchý záchod. U domu vznikají první provizorní záhony pro dýně.

Martin a Dita nežijí v domě celoročně, například prádlo si perou ve městě u rodičů. Výkon solárních panelů zatím nestačí na automatickou pračku. Během pěti let od doby, co se rozhodli žít na tomto místě, ale tráví v domě více a více času. Strávili tu již jednu zimu.

„My jsme o tom asi úplně nepřemejšleli, jestli budeme žít jinak nebo stejně, spíš jsme měli nějakou představu, tak jsme za ní šli, jako nebylo cílem, žít jinak vyloženě. Tak jako to vplynulo. Nám to zas až tak jiný nepřijde, spousta lidí má ideální představy i podobný

²² Dostupný z: <https://www.budsob.cz/domains/budsob.cz/index.php/bydleni/bydleni/161-interier-svepomocneho-piroduhno-domu>

tomuhle jen na to neměli odvahu. Spousta lidí nám to říká.“ odpovídá Dita na otázku, proč se rozhodli žít jinak než běžná populace. Martin myšlenku rozvíjí:

No někteří, ale někteří třeba oceňují naši odvahu a že jsme se do toho takhle pustili, ale nám to takhle nikdy nepřišlo, že by to byla odvaha, nám to přišlo logický, že když člověk něco chce, se po tom vydá. A to, že jsme k tomu takhle došli je asi výsledek dlouhodobého vývoje. Nás prostě rodiče vedli k přírodě – teď se možná divěj (smích).

Příběh o oživení zaniklé vsi začal záměrem udělat z pozemků, na kterých bývalá ves stála, zastavitelné pozemky. Bývalá Ditina spolužačka se tak rozhodla si část pozemků koupit – postavila jednoduchou dřevostavbu a začala chovat kozy. Ostatní se postupně přidávali. Výhodou bylo, že v okolí působí zemědělská firma zaměřující se na biodynamické zemědělství²³, která také vlastní rozsáhlé pozemky kolem.

Martin s Ditou nezačali na pozemku stavět dům ihned. Na pozemek nejprve jezdili pod stan, poté si pořídili maringotku, ve které strávili i část zimy. Jednoho dne, Dita byla na mateřské, dal Martin výpověď v práci a od té doby žijí bez stabilního zaměstnání. Během realizace obydlí odhadem prostavěli jeden milión korun. Martin chodí příležitostně do práce. Výhodou je právě blízká ekologická farma, pro kterou Martin občas rozváží produkty do obchodů po Jihočeském kraji.

Martina a František (FM)

V obci u Písku manželé Martina a František koupili největší statek ve vesnici. Stavení, kterému dominuje obrovská maštal a ke kterému v čase rozkvětu patřilo čtyřicet hektarů polností. Statek obývají společně se třemi, již většími, dětmi. Chovají stádečko koz na mléko, mají slepice, kachny a úl – momentálně bez včelstva. Oba se živí jako podnikatelé. Pracují v podstatě jako překupníci automobilových doplňků. Jejich nejstarší syn vytváří dřevěné zbraně pro děti. Pěstují si zeleninu, mají v plánu vysázet sad. Staví veliký skleník.

²³ Biodynamické zemědělství: variace ekologického zemědělství promyšlená známým německým mystikem Rudolfem Steinerem. Krom vcelku obvyklých metod ekologického zemědělství používá biodynamické zemědělství i například metodu zakopávání kravského rohu s různými přísadami do pole ke zvýšení úrodnosti, jehož účinnost stojí na homeopatických principech. Více například na: <http://www.biodynamika.cz/biodynamicke-zemedelstvi/>

Jejich příběh soběstačnosti započal prostě tak, že si zařídili byt v podkroví rodičů a zjistili, že se nudí. Navíc se Martina začala zabývat zdravou výživou. V reakci na zjištění, jaké všechny špatné chemikálie se vyskytují v potravinách z obchodu, začala se poohlížet po možnostech samozásobitelství. Touha po vlastních, chemikáliemi netknutých potravinách je přivedla až ke koupi statku s pozemky.

Martina teď peče každý den jeden až dva pecny chleba z mouky, u které dobře zná původ. Ona a její rodina si může pochutnávat na kozích sýrech i kozím mléku. Denně mají domácí vajíčka. František si tak rád dá k snídani velikou omeletu, případně domácí chléb s domácím medem a nastrohaným chilli – taktéž domácím výpěstkem (chilli vypěstoval Martin z předchozího příběhu).

Martin (M)

Dvacet devět let, jako zaměstnání uvedl: „dělám na poli“. Na vysoké škole, říká, strávil jeden den, pak se opravil: „jednu hodinu“. Martin žil původně normálním životem, podle svého nejlepšího přesvědčení, jak se má žít. Vychovali ho tak rodiče. „Nevědomky jsem se snažil vymanit z toho, jak mě ty rodiče chtěli“. Čím déle žil normální život, tím více se začal cítit jako nějaká loutka. Neustále byl nešťastný. Až se to začalo projevovat fyzickými potížemi. Začaly ho bolet klouby u nohou a jednoho dne bylo jasno, že takhle to dál nepůjde. Nastala krize. Martin se po pěti letech rozešel s přítelkyní. Prodal tedy svůj dům v satelitním městečku a za peníze si koupil pozemek a maringotku v jedné malé vesnici u Českých Budějovic. Začal žít tak, aby se každý den na sebe mohl podívat do zrcadla. I když to běžně nedělá. Rozhodl se žít životem, který mu pomůže být šťastný.

Jeho téměř půlhektarový pozemek se rozprostírá ohraničen svahelem, silnicí a potokem. Dům má postaven ve svahu, skrze skleník, který je součástí domu, můžete zahlédnout chaty z chatařské kolonie na druhé straně potoka. Martin si nechal vybagrovat rybníček s vlastní malou písčnou pláží. Vysázel ovocný sad a smíšený les. Založil kompost. Svůj dům staví z materiálů, které sehnal levně po stavbách: velká okna, skelnou vatu, prkna, a dokonce i solární panely. Vnitřní omítka je hliněná. Dům je koncipovaný jako soběstačný, ze střechy s břidlicovou krytinou se sbírá voda do nádrže. Elektřina generovaná fotovoltaickými panely bude sbírána do baterie malého elektromobilu. V případě potřeby tak Martina, řečeno jeho vlastními slovy: „dům i odveze“. V malém, patrovém domě najdeme dílnu, velký skleník s exotickými plodinami, kamna nebo dvě vany. Časem bude v domě i úl. Na zahradě, které se

ještě nestíhá plně věnovat kvůli stavbě domu, pěstuje dýně, rajčata, saláty, pažitku, artyčok a byliny. Jeho vize je pozemek, který zajistí vše potřebné pro rodinu. Říká mu „místečko Lásky“. Martin je momentálně veden na pracovním úřadu. Žije z peněz z prodaného domu a je plně zaměstnán stavbou domu a péčí o pozemek. V budoucnosti by se chtěl věnovat sadařství. Svoji budoucnost do doby, než stromy začnou v dostatečné míře plodit, nechává otevřenou. Přebytek dýní prodával na silnici vedoucí kolem jeho pozemku. Kasičku na peníze nehlídal, kdo chtěl, přijel, vzal si dýni a zaplatil.

Bud'Sob

*Stojíme před důležitou otázkou:
„Jsou naše rozhodnutí v souladu s naší
představou, jak by měl svět vypadat?“*

Manifest (dostupné z: <https://budsob.cz/domains/budsob.cz/index.php/manifest>)

Sdružení Bud'Sob je to, co spojuje moje respondenty. Všechny jsem poznal skrze Bud'Sob, a tak považuji za nutné zde Bud'Sob představit.

Bud'Sob je dobrovolné sdružení lidí, které spojuje idea soběstačnosti, ekologie, obecně – alternativního života. Skládá se z dvou okruhů působnosti: psaní, sdílení článků a pořádání akcí a správa a činnost LETS systému.

Bud'Sob má určitou správní strukturu vzniklou z organizační potřeby. Vedení zprostředkovává tzv. BOS, který další úkoly, jako je správa článků, péče o nové členy či mapování členů deleguje na tzv. SOBÍ PRŮVODCE. Instituce Sobích průvodců vznikla později než funkce BOSE z potřeby organizace.

Lidé z Bud'Sobu se setkávají pravidelně jednou za měsíc v Českých Budějovicích. Protože jsou členové rozprostřeni po celém Jihočeském kraji, postupně vznikají místní sdružení v Kaplici, Táboře a Borovanech. Na setkání, kromě výměny zboží, se probírá potřebná agenda a BOS seznamuje ostatní s událostmi spojenými s organizací. Momentálně (2018) je aktivních v Bud'Sobu zhruba sto čtyřicet lidí. Z celkového počtu se za dobu existence (šest let) uskutečnilo přes tři a půl tisíce obchodů a celková suma **Sobů** (název virtuální měny), které byly směněny, je přes půl milionu.

MOTIVY

Odešel jsem do lesů, protože jsem chtěl žít uvědoměle, postavit se čelem k základním zkušenostem života, a vyzkoumat, zda bych se mohl naučit to, čemu mě život má učit, a ne abych teprve až budu umírat, seznal, že jsem vůbec nežil.

Henry David Thoreau

- Proč chcete žít tímto způsobem života? Co vás k tomu vedlo? Z jakých zdrojů jste čerpali?
- Myslíte si, že se nynější společnost zhroutí? Může to být důvod, proč jste se rozhodli takto žít?
- Myslíte, že vás nějak ovlivnilo dětství, spiritualita, ekologie, svoboda – nebo něco jiného?

Právě jsem si teď uvědomil, jak jsme se předtím bavili o tom, že se ti tvoje představy časem nějak zhmotní, tak když jsem si vzpomněl, že když už jako kluk, nevím, někdy v třetí – pátý třídě jsem snil o tom, že někam odejdu do lesa a tam si postavím srub, přemýšlel jsem, no jo, ale jak se tam budu živit? No tak si budu něco pěstovat, jsem si říkal tenkrát a vím, že v těch představách to vypadalo úplně jinak než teď, ale pak jsem si postupně uvědomil, že to vlastně už žiju, co jsem to tenkrát vymyslel. Takže si myslím, že už tenkrát to vznikalo;

odpovídá Martin (DM) na můj dotaz. Jeho i Ditu vodili jejich rodiče často do přírody na výlety, či chalupu. Dita jezdila se svými rodiči na chalupu v blízkosti jejich dnešního bydliště, kde nebyla elektřina a kde byla pouze studená voda.

Tento způsob života je baví – baví je přicházet si na to, jak si udělat věci sami. Dita dále říká: „My hlavně nechceme škodit přírodě, vidíme že ten život je šetrný k přírodě a životnímu prostředí a že lidi škodí přírodě a my chceme co nejmíň“. Šetrnosti k přírodě dosahují třeba tím, že co nejvíce nakupují v bezobalových obchodech, popřípadě nakupují jednotlivé suroviny v co největším množství, čímž šetří obaly.

Na otázku, jestli se připravují na zhroucení civilizace odpovídají částečně kladně. „(...) nejsme ti prepeři²⁴, kteří by se připravovali na konec civilizace, protože si myslíme, že by to stejně nebylo nic platný. Jako já si myslím, že to je i třeba jeden z důvodů, proč se účastníme Bud'Sobu, protože věříme, že to, na co má smysl se jako připravovat je to, co ti nikdo nevezme, a to je to, co se naučíš a lidi, který znáš, se kterými máš vztahy, víš, co uměj,

²⁴Z anglického *preparation*, označují se tak lidi, kteří se připravují na apokalypsu,

dokážeš se s nimi domluvit. To jsou věci, který ti nikdo nevezme. Ty hmotný věci to vůbec jako nemá v podstatě hodnotu.“²⁵ odpovídá Martin. „Já si myslím, že je hrozně důležitý se naučit sdílet a spolupracovat, aby prostě se to nestalo taková krizová situace a když nějaká taková situace přijde, aby byli lidi schopni se spojit a spolupracovat, a ne se pomlátit“, dodává Dita. Martin téma konce civilizace uzavírá: „Jsou lidi, kteří to řeší tím, že si pořizují zbraně, to mě přijde, že vzít si něco násilím, nebo se ubránit, je věc, která jenom oddaluje tu dobu, kdy i tyhle lidi budou muset začít makat (smích).“

Ke spiritualitě žádný z partnerů nebyl vychován. Ale Dita by se ráda k nějaké jeho formě vrátila. S dětmi například poprvé vyzkoušela rituál topení Morény. Považuje ji za základní lidskou potřebu.

Z jiné strany na spiritualitu pohlíží Martin (M), mohl bych říci, že pro něj je spiritualita základ, důležitější než snaha být soběstačný. „To, jak žiju teď, je vlastně odpověď na volání mojí duše, který už bylo natolik naléhavý, že to začalo zacházet až do mých fyzických potíží a vyústovalo to v nemoci“²⁶. Krom fyzických potíží měl Martin i myšlenky na sebevraždu, neboť mu přišlo, že nic v životě nemá cenu. Důležitý je pro něj vnitřní pocit a ten mívá dobrý, když dělá věci s přírodou nebo konstruktivní činnosti. Martin chce být sám sebou. Nežít podle myšlenek druhých. „Dřív jsem žil jako kdybych měl klapky na očích (...) a tohle je, jako když Ti je sundají a ty vidíš ten krásný svět. A najednou vidíš tu svoji cestu.“ „Všechno, co se mi děje, odráží mě samého.“ Martin jako další důvod pro svoji volbu vybírá svobodu. Upřesňuje ji jako svobodu mít čas.²⁷

Proč si vybral život na vesnici? „Město mi víc bralo, než dávalo a zjistil jsem, že v přírodě je to vlastně naopak.“

Pro Františka a Martinu bylo hlavním důvodem jídlo. Tím se významně liší od respondentů Hany Librové, u kterých nikdo zdraví jako důvod neudal. S jídlem přišlo i ostatní. „Všechno souvisí se vším, co jíš, jak myslíš, časem ti přijde divný, co děláš“ říká František. Martina zase zmiňuje další motiv: „My tam, kde jsme žili, tak tak už jsme měli všechno jakoby hotový, už jsme se nudili de facto, a tohle je (...) prostě život!“ (Týden v regionech. 24. 2. 2018. ČT24; 11:00). I oni se setkali s permakulturou, Martina vypráví: „Koupili jsme si sekačku a za rok jsme jí prodávali a koupili si kosy.“

Nejprve hospodařili na dědově zahradě, permakulturní principy se ovšem nesetkaly s pochopením a způsob zahradničení Martiny a Františka byl označen za ‚bordel‘.

²⁵ Velice podobně odpovídá i Alena Gajdůšková (~30).

²⁶ Srovnej s (~50).

²⁷ Čas jako jeden z moderních „luxusních statků“ viz Librová 2016

A tak se manželé začali poohlížet po vlastním pozemku. Pozemek pro ně byl tím hlavním, jaké stavení k němu bude patřit, to jim bylo celkem jedno. Strojením osudu jejich požadavku nakonec vyhovoval jen ten největší statek ve vsi.

„Půda je základ, to je to, co tě živí, takže pokud se chceš uživit a nebýt závislý na tom, co se děje, potřebuješ půdu.“ Ke stádečku koz se dostali díky své dceři. Tu jednou napadlo, že když už žijí na statku, tak „by to chtělo i ty kozy, no, byla jedna ... byla druhá.“ Kozí mléko je pro ně nyní podstatnou složkou stravy, dělají z něj sýry či jej pijí samotné.

SOUSEDSTVÍ

- Jaké máte vztahy se sousedy (místními)?

JÁ: Jaké máte zkušenosti s budováním komunity?

D: Ale aby bylo jasné, co pro nás ta komunita znamená. Tak znamená dobrý sousedy. Ne o moc bližšího. Dobří sousedi jsou myslím víc než dobrý. (smích)

Pro Martina s Ditou (**DM**) může znamenat sousedství jednak soužití s dalšími obyvateli zaniklé vsi (tři stále osoby) žijícími víceméně rovnocenně alternativně; a jednak vztahy s lidmi ze sousedské vesnice, pod jejíž úřad pozemky patří. Místa jsou od sebe ale poměrně daleko, a tak se spolu obyvatelé vídají zřídka. Martin s Ditou se oba shodují, že místní vesnická komunita postrádá kontinuitu, sami obyvatelé vesnice jsou ‚naplaveniny‘, a tak na vesnici chybí kontinuita tradice a soudržnost. Do toho všeho vstupuje jako faktor ‚alternativnost‘ nových obyvatel.

M: Jsme divný.

D.: Jsme divný, ale snažíme se tady postupně vybudovat nějaký místo. Teď jsme na začátku, vůbec na začátku nějakého budování, protože předtím ...

M: Jsme měli dost starostí sami se sebou tady.

M: My se hlavně pořád nemůžeme dohodnout s obcí. Oni jsou ty místní a vůbec prostě nechápou, co se tady snažíme dělat.

D: Co my, ale sousedi!

M: My jsme ještě dobrý, my máme alespoň barák, který má tvar jako barák.

Martin tím naráží na své blízké sousedy, kteří žijí v slámou izolované jurtě.

Vztahy se vzdálenými sousedy se snaží budovat. Uspořádali akci, která byla spojena s prohlídkou prostor zaniklé obce, pro kterou si Dita připravila fotografie zbořených objektů. Pozvali i bývalého německého místního obyvatele. Na akci dorazilo minimum sousedů. Více si slibují od projektu opravy rozbité silnice mezi oběma vesnicemi, na které se budou podílet obě strany.

Co se týče blízkých sousedů, Martin a Dita mají jasno v tom, že budování nějaké komunity pro ně není prioritou. „My jsme si od začátku tak nějak ujasnili, že tu budeme sami za sebe, a když z toho vznikne nějaká komunita, tak se toho budeme rádi účastnit, a když ne, tak ne.“ Komunita podle nich vzniká z potřeb jednotlivců, ale chybou je začínat budováním komunity z nuly.

„Všichni lidi jsou odrazem Tebe samého“ uzavírá Martin(M) právě otevřenou otázku. „Otázka, jaké sousedy mám, je vlastně otázka... jaký si je udělám“. Každé setkání s jiným člověkem je pro něj setkáním dvou božských bytostí. „Když přijdeš, rozzáříš se, a prostě koukneš se jim hluboce do duše, tak je tím buď odzbrojíš, nebo já nevím a oni najednou začnou mluvit jinak. Možná, že až začnou chodit domů, tak si řeknou: to je úplnej blázen, ale to seznámení se je vlastně vždycky... božský. Pokud to tak vnímám“. Martin tu vlastně formuluje, můžeme říci, po svém známý golem a pygmalion efekt, kdy lidské očekávání deformuje naše vnímání ostatních lidí. Společně s Thomasovo teorémem: věci jsou skutečné, pokud je lidé za skutečné považují, si můžeme vědecky i odůvodnit, jak je, či by bylo možné, že své setkání se sousedy prožívá Martin právě takhle. Jeho pojetí je ale jiné: podle něj je člověk tvůrcem reality jako takové, ovlivňuje jí také mimosmyslově. Toto pojetí existence je stejné, jako pojetí některých členů Rainbow Family, jak jsem již psal ve své předchozí práci:

Zároveň je ale identita sociálních aktérů vnímána jako individuální projekt. Dosažení kolektivní identity se totiž naplňuje skrze určitý vnitřní proces. „Propojení se s vesmírným celkem“, vzniká pomocí meditace a je cestou každého jednoho individua, na které mu ostatní nemohou pomoci, ale mohou mu jen ukazovat cestu k pravdě. Je to cesta od sobeckého ega, jehož motivací je chtít vše jen pro sebe, ke kolektivnímu Já, které slouží nesobecky celku a jako takové se v celku úplně rozpouští. Obecně však můžeme říci, že filosofie New Age i Rainbow Family je filosofií individualistickou. Člen takového hnutí často považuje svět za „zrcadlo“ sebe sama a věří ve své magické schopnosti ovlivňovat dění kolem něj [Tavory, Goodman 2009] (Rybák 2016; 24).

Ze zkušenosti terénního výzkumu mohu říci, že každý místní, kterého Martin zdravil, pozdravil zase nazpět. Když jsem měl Martina potkat poprvé (při jiné příležitosti – u Martina jsem měl první brigádu v rámci Bud'Sobu) procházel jsem vesnicí na cestě k němu, potkal jsem muže a ptal se ho na cestu. Ptal se mne, za kým jdu a když jsem odpověděl že za Martinem, široce se usmál a řekl: „Jo, to je dobrej týpek.“ Později jsem se dozvěděl, že to byl jeden z jeho sousedů.

„Vztahy z místními?“ ptám se v autě Martiny a Františka „téměř žádnéj“ zní odpověď a smích. O komunikaci a budování vztahu se ve vesnici snaží, ale nemají příliš odezvu. Docházeli na schůzky zastupitelstva a chystají se do něj kandidovat. „Když s nimi mluvíš, tak třeba řeknou, že řeknou, až budou potřebovat pomoc, pak ale nepřijdou.“ S místními nemají dobré zkušenosti. „Každý to berem holt jinak.“ Když jsem byl u nich, žádné setkání mezi **FM** a místními neproběhlo, není se čemu divit, když tráví většinu času ve svém obrovském stavení, které se může jevit jako svět sám pro sebe.

JINÝ ŽIVOT

*Spíš mám pocit, že kdybych se rozhodl žít tím konvenčním způsobem,
tak bych se omezoval.*

Martin (DM)

- Museli jste se nějakým způsobem omezit oproti vašemu minulému způsobu života?
- Změnil se nějak váš pohled na soběstačný způsob bydlení od té doby, co takto žijete? Jak?
- Jak se vám žije? Jaký je to rozdíl vzhledem k vašemu minulému životu?
- Jezdíte na dovolenou?

D: Já jsem si třeba představovala, že budu mít tu ovečku, že jí ostříhám a zpracuju si tu vlnu a něco si upletu, takže pro mě ta soběstačnost byla úplně maximální.

Já: A to jste zjistili, že to nepůjde?

D: To jsem zjistila, že to ani nechci!

Proč? Martin vysvětluje, že díky tomuto způsobu života zjistil, že je zajímavé seznámit se s ostatními lidmi.

Na otázku po omezení odpovídají, že necítí, že by se museli nějak drasticky omezit. „Spíš je to o tom, že lidi mají nějaký představy o tom, jak žít. To znamená: stabilní zaměstnání, (...) jaký má mít mobil, že má mít prostě televizi, ještě jako určitýho stáří, jednou za rok by se mělo jet na dovolenou k moři (...), ale když žiješ tady, tak jako kam by si jezdil (smích)?“ Dita upřímně uznává, že od té doby, co mají doma počítač, tak na něm tráví také více času, než by bylo třeba.

Já: Takže ten pocit, že žijete něco špatně zmizel, co jste tady?

D: Úplně

M: I když člověk úplně nedosáhne toho, co měl v plánu a co chtěl, všechno to jde pomaleji, a ne tak dokonale, ale člověk začne dělat co může, děláš, co se dá – tak jsi spokojený sám se sebou.

Pocit, že na tomto životním způsobu skutečně „něco je“ si může odnést i citlivý pozorovatel, který nějaké lidi, takto žijící navštíví. Většinou se zde neseťkáte s formalitami a spíš máte pocit, že jste se přirozeně splynuli se zdejší každodenností, než abyste se cítili jako na návštěvě. Vše se nese v pohodovém duchu. Když jsem Martinovi a Dítě pomáhal s hliněnými omítkami, práce se nesla ve zcela nepracovním duchu. Martin, bývalý zaměstnanec čajovny, udělal pravý čínský čaj, který jsme během činnosti upíjeli. Když mne něco zajímalo a Martina jsem se zeptal, úplně přerušil práci a dal se do vysvětlování. Podobně jsem se cítil u Martina (M). Když jsem u něj byl na „brigádě“, udělal mi citronový čaj a než jsme začali pracovat, dlouho jsme si povídali. Dělali jsme asi hodinu a pak byla pauza. Nezapomenutelnou pro mne byla reakce Františka: jakmile přiběhla jeho dcerka s oznámením oběda, František doslova upustil od práce, kterou dělal, a vydali jsme se na jídlo. Základním společným jmenovatelem jiného života by tak mohl být: klid a nehraná spokojenost jeho aktérů.

František a Martina se oproti bývalému způsobu života „chtěně omezili“. František ale dodává: „já jsem doteď na něco, co by mi chybělo nepřišel.“ Dříve sice měli více peněz, ale dnes, když jich mají méně, žijí zase více kvalitně. Lépe jí a mají více času na sebe. „Dokážeme taky lépe věci zužitkovat“ říká František. Postupně také ustoupili od snu bezúdržbového zemědělství. „Plevel zvítězil“, a tak nastoupilo na řadu klasické pletí.

Na dovolenou nejedí. Jezdí na jednodenní „výlety“. Martina ani na dovolenou jezdit nechce, je ráda „v tom svém“.

BUDOUCNOST

- A troufnete si odhadnout svoji budoucnost? Kam chcete dál směřovat?
- Byli byste rádi, pokud by se váš životní styl rozšířil mezi většinovou společnost?

Martin (M) sice představy má, ale na otázku po budoucnosti se mu těžko odpovídá. „Člověk má představy, ale Bůh se jim potom směje“ odpovídá, „Představy můžeš mít o všem, ale realita, to je věc jiná.“

„My jsme do toho šli s tím, že je to nekonečný, ne s tím že tady budeme za dva roky bydlet, ale s tím, že je to nekonečný.“ Středním cílem Martiny a Františky je snaha o lokální soběstačnost. Podle Martiny úplné soběstačnosti ani dosáhnout nejde.

Na otázku po rozšíření mezi většinovou společnost František a Martina odpovídají kladně: „chceme, aby si lidi uvědomili, že to neroste v obchodcích (...) a že mají nějakou zodpovědnost nad svým životem“. Zeptám se, jestli se nějak snaží o rozšiřování této myšlenky. „Když budeš někoho nutit, říkat mu, že je to lepší, no tak tě neposlouchají lidi. Protože si myslí, že je nejlepší to, co mají oni, ty lidi. Nejlepší je (...) jít příkladem“

„Takže to mi přijde, že my můžeme být tímto způsobem života inspirací pro ostatní, že to jde nějakým způsobem, být nezávislý na výkyvech energetických, ekonomických a tak. A vlastně my můžeme sdílet ty naše zkušenosti s těma ostatníma, aby se nějak dobře přežilo.“ „Myslíme, že je načase, abychom začali žít trochu jinak (smích).“ shodují se také Martin a Dita.

ZDROJE

- Jakým způsobem řešíte finanční a jiné materiální záležitosti? Oblečení, materiály na stavbu, suroviny, které nelze vypěstovat apod.? Jak velkou roli ve vašem životě hraje sdílení?
- Z jakých informačních zdrojů čerpáte?

Martin využívá ‚metody‘ nejkratší cesty k získání materiálu, který zrovna potřebuje. Využívá tedy lokálních zdrojů. Nejprve se podívá, jestli už materiál náhodou nemá. Když zjistí, že ne, zeptá se svých sousedů. Když to nemají ani sousedé přes internet zjistí, nenabízí-li to někdo z širšího okolí. Takto se mu podařilo koupit veškerý materiál na stavbu

domu. Vyřazená okna, solární panely, čerpadlo, tepelná izolace, hlína z pozemku, dřevo z vlastního lesa, elektro rikša od kamaráda – to vše umožnilo Martinovi postavit dům za milión korun, i když, jak tvrdí, kdyby všechno pořizoval nové, vyšlo by ho to až na pět miliónů. „Dokavad' je tahle společnost plná bordelu a odpadků, tak já si z toho ten dům postavím, protože nechci ze sebe dělat, že tady žiju v dokonalém ráji, když je to tady takový, jaký to je.“ Když mě Martin seznamoval s ideou stavby domu z odpadků, nemohl jsem si nevzpomenout na architekta Michaela Reynoldse, který staví své Zemělodě²⁸právě z odpadků. Zeptal jsem se tedy Martina, jestli to byl jeho nápad, nebo si o něm někde přečetl?

„To mi zase poradilo srdce ... “ Podobnou odpověď mi dává i na otázky, kde získává informace o pěstování zeleniny. „Jde jenom o to se nebát, jakmile si člověk koupí svůj pozemek, tak začal. Jakmile přijdeš na tu svoji zem, tak ona s tebou začne komunikovat, mluvit. Pak stačí jenom poslouchat a všechno funguje automaticky“. Naznačuje ale, že se o tom dozvídá také od lidí podobně naladěných.

Musím ale uznat při pohledu na jeho počáteční pěstitelské úspěchy, že mu některé jeho inovativní metody pomáhají. „Někomu může připadat moje zahrada jako džungle“, komentoval jednu naši prohlídku. A skutečně, Martin má část pozemku vyhrazenou na zahradu rozdělenou na dvě části, jednu pronajímá kamarádovi, který na ní pěstuje zeleninu, a to konvenčním způsobem. Půda je potažena černou fólií z vytrízenými otvory na listy. Oproti tomu Martinova zahrada vypadá vskutku divoce. Záhony jsou ohraničeny živými drny: „Tráva kolem zadržuje vodu a půdu, když prší.“ Záhony vytváří rovnou z kompostované sekané trávy. Přes zimu tráva zetlí a na jaře již pod vrchní vrstvou trávy nalezneme hlínu.

Martin (**DM**) přiznává své inspirační zdroje: „Příroda, Foglar, Sedmá generace“.

Dita: „Máme spoustu inspirujících kamarádů.“ Pokud potřebují nějaké přesné návody, hledají na internetu. Také vytváří ‚sít' kontaktů‘, jezdí po workshopech slaměného stavitelství, na které navazují další workshopy o dalších soběstačných technologiích, permakultuře a další. Oblečení Martin s Ditou dostávají od příbuzných sportovní vybavení pro děti. „Žijeme v době přebytku.“ Vybavení pro děti, oblečení a vybavení tak dostali buď darem nebo od někoho, kdo jej již nepotřeboval. Vodu získávají ze studně, kterou si nechali vyvrtat.

Martina a František jako zdroj motivace považují známého Jaroslava Duška. Pro inspiraci, jak permakulturně hospodařit, sahají do knížky od Jaroslava Svobody *Kompletní návod k vytvoření ekozahrady a rodového statku*. Při prohlídce jejich políčka

²⁸ https://bydleni.idnes.cz/architekt-odpadu-buduje-neuveritelne-stavby-jeho-pribeh-vychazi-na-dvd-13n-/architektura.aspx?c=A100211_112624_architektura_web

Martina komentovala metody použité v knížce a posun, který Svoboda udělal během pár let hospodaření. Původní snem Svobody totiž bylo bezúdržbové hospodářství, od kterého ovšem na některých místech odstupuje. „Podíváš se na jeho stránky a tam vidíš, jak *jede* ty řádky.“

Oba mají z dětství zkušenosti se zahradničením a chovem zvířat. František prožil dětství na statku. Oba si myslí, že je tato zkušenost ovlivnila: „nepřišlo mi na té práci nic nenormálního“ říká Martina. František poukazuje na „generační mezeru“, která způsobila, že nebyly předány znalosti předků: „už generace našich rodičů byla pro ty počítače“. „To není tak důležitý, že je to někde napsaný, ale prostě když si to nezažiješ, tak to není ono.“ Spiritualita jde mimo ně.

DOPORUČENÍ

- Co byste doporučili těm, kteří se chtějí, nebo by se chtěli vydat po vašich stopách?
- + Mnou vybrané rady z teoretické části.

Být v lásce a s pokorou, to ostatní pak přijde samo. Buď Ty tvoříš nekonečnou lásku, versus že z Tebe vysávají všechnu životní energii, dokud neumřeš. To je myslím docela rozdíl. **(M)**

D: Nebát se (smích). Nejhorší je podle mě to přešlapování na místě.

M: Takový to, že člověk žije s pocitem, že je něco špatně a stráví tak celý život. Jako nejdou věci hned, ale není na co čekat. **(DM)**

Nedávat úplně na názory ostatních, ale na vlastní rozum, být šikovný a vydrzet. Být vědomí. **(FM)**

Mnoho (lidí) si myslí, že by tento život žít nechtěli, možná právě z té pohodlnosti. Nicméně pokud někdy nastane doba, kdy přijde ten kolaps, tak podobný život bude muset žít každý. Takže tento způsob pro každého je, jen to ještě neví. **(Karel Otýs)**

... vždycky je lepší začít s málem a třeba s jednoduchými plodinami, které se dobře pěstují. Podívat se co se daří pěstovat susedům, třeba i jaké ovocné odrůdy jsou v místě, protože místní stanovištní podmínky jsou velmi důležité. **(Alena Gajdůšková)**

Odejít z práce a odstěhovat se na venkov bez finančního zajištění by byla největší hloupost.
(Pavel Gajdůšek)

ODPOVĚDI NA VÝZKUMNÉ OTÁZKY, NA ZÁKLADĚ TERÉNNÍHO VÝZKUMU.

(1) Jaké míry nezávislosti lze dosáhnout?

Projekty mých respondentů jsou všechny na počátku a nedá se tedy přesně říci, nakolik je reálné dosáhnout uspokojující míry soběstačnosti. Jak už ale bylo zmíněno, žádný z respondentů nechce dosáhnout úplné závislosti na okolí. Cílem je soběstačnost a nezávislost lokální (i u té si lze představit přírodní limity, kupříkladu nikdo z respondentů neřešil, jak si lokálně obstarat sůl). Úplné energetické nezávislosti lze dosáhnout pomocí ostrovních systému - tj. energetická soběstačnost se jeví jako zcela reálná i když u žádného z mých respondentů nebyla dosud plně realizována.

Nezávislost na školním vzdělávání je omezena zákonem. Povinnost docházky do předškolního ročníku mateřské školy ovšem jedni z mých respondentů řeší tím, že jejich dítě navštěvuje školku jeden den v týdnu odpoledne. Vzdělávání dětí je realizováno v domácím vzdělávání, u mých respondentů bez problémů. Existují projekty rodičovského vzdělávání, kdy se o skupinu dětí stará vždy jeden z rodičů, nebo jedna rodina, která skupinu hostí na svých pozemcích a vymýšlí pro ně vzdělávací program.

(2) Jak rodič žijící alternativním způsobem života vnímá svou výchovu dítěte oproti výchově v běžných rodinách žijících konzumním způsobem života?

Jednoznačně významným tématem je domácí vzdělávání. Všichni moji respondenti, i jiní zmínění v teoretickém výzkumu uvažují či přímo praktikují domácí vzdělávání. Vyjadřují tím nedůvěru ke školskému systému. Podle nich vychovává škola k nesvobodě a slepému uznávání autority. Zároveň děti drží v budově (ať je jakékoliv počasí), nutí je většinu času sedět a učit se poznatky, které ani v dané chvíli nepotřebují a ani je nezajímají.

O problematice výchovy dětí píše například Liedloffová ve slavném Konceptu kontinua (2007). Knihu trefně shrnuje v úvodu Eva Labusová:

(...) rodič, jehož všední den se točí kolem dítěte brzy ztumpachoví, a co hůř, hodnější děcko stejně nezíská. Přirozeností dítěte totiž je, že v rodiči očekává silnou aktivní osobu, která mu věnuje maximální a bezpodmínečnou lásku, ale zároveň **nepřestane žít svůj vlastní smysluplný život** (zvýraznil H.R.).

Moji respondenti si přejí, aby jejich děti vyrůstaly v podmínkách přirozeného života, aby se učili vzorem od svých rodičů a jiných lidí. Hovořit o tom, funguje-li tento přístup, či ne, je ošemetné, protože ani podmínky, ve kterých žijí moji respondenti, nejsou ideální. Kupříkladu nemají vždy možnost se potkávat s vrstevníky (z důvodu časté izolace rodičů od ostatní společnosti). Přesto jsem si však například u dětí Martiny a Františka všiml zcela přirozeného zapojení se do jejich činností kolem práce na statku. Nebylo je třeba do práce nutit, holky se zapojovaly samy, a mohu-li posoudit, i rády.

Dvakrát jsem se setkal s tvrzením, že je pro děti zásadní kontakt s přírodou.

M: Já si myslím, že taková to budování vztahu k přírodě je docela zásadní věc.

D: Nebo neodpojení aspoň.

M: A že ty děti časem, třeba mají to období, kdy si to neuvědomují, ale pak se k tomu zas vrátí. Stačí v přírodě být, to nemusíš nijak složitě fixovat.

U dvou domácností jsem se setkal s pojmem: unschooling (~17). S jeho přímou aplikací jsem se i setkal. Pokud se dítě na něco zeptalo, rodič se mu to snažil vysvětlit co nejjasněji a v kontextu nějakého oboru. Martin a Dita měli velkou spoustu encyklopedií a jiných naučných publikací pro děti.

(3) Najdeme nějakou podobnou autostylizaci i v našem výzkumném vzorku?

Respondenti dávali několikrát najevo určitý druh ‚pohrdání‘ konzumními návyky mainstreamové společnosti. „(...) že musí mít ten bazén, barák, který nám budou sousedé přinejménším závidět (...)“ Bylo tak zřejmé, že se identifikují s rolí někoho, kdo jde proti těmto trendům. Vedlo to u někoho někdy, podle mého názoru až k absurdnímu odmítání logického uvažování a vědeckého přístupu ke světu. Přesto však nemohu říci, že bych u respondentů zachytil nějakou výraznou stylizaci do nějaké role spíše naopak, někteří společenské role hrát odmítali.

(4) Zdalipak najdeme i u našich respondentů naznačené problémy i výhody?

Neznalost tradičních technik práce.

Pro někoho to byl problém, pro někoho výhoda. František lituje, že vznikla generační mezera, kdy nedošlo k předání znalostí tradičních technik zemědělství. Martin (M) na druhou stranu vidí cestu v úplně jiném přístupu k životu. V jeho pojetí může člověk žít v naprostém souladu s přírodou v zahradě, která funguje takřka sama od sebe a člověk využívá své plody.

Neexistence směnného obchodu mezi domácnostmi.

Zde je situace již lepší. Právě díky existenci LETS systému směnný obchod rozkvétá. Směňují se marmelády, chléb, sýry, semena, dřevěné i železné výrobky, sazenice i potraviny. Skutečně to umožňuje až možnost virtuálního propojení. Nemůžeme se proto divit, že internetové připojení najdeme v každé takové domácnosti.

Odborné znalosti.

Ze vzorku pěti lidí má základní vzdělání jeden člověk, střední dva, vyšší odborné dva. Najdeme zde architektku i elektrikáře. V jejich případě se oba věnují své profesi ve službách soběstačného způsobu života, díky tomu si mohli sami navrhnout dům a jeho dispozice a osadit ho elektronikou potřebnou k zapojení ostrovního systému. Stejně tak respondent, vzděláním stavař, využil svoje znalosti pro stavbu svého ‚soběstačného‘ domu. Všichni respondenti využívají, pokud je to potřeba, vyhledávání informací na internetu. Po této stránce se situace oproti výzkumnému vzorku Hany Librové zlepšila. Dostupnost informací je snadná a respondenti těchto informací využívají.

Všeobecné vzdělání.

Librová doufá, že lidé se všeobecným vzděláním budou mít větší přehled o světě a budou tak jednat podle toho. Nic není lepším pojmem, který toto vyjadřuje, než slogan: „*think global, act local*“, který je znám všem respondentům a přesně v jeho duchu jednají. Díky environmentálně zaměřeným dokumentárními filmům, knihám a jiným publikacím jsou velice dobře seznámeni se situací ve světě a nepodléhají naivním představám. Svět podle nich má mnoho problémů a oni se svým příkladem chtějí přispět změně k lepšímu. V tomto ohledu můžeme opět vděčit masově dostupným informacím zprostředkovaným hlavně internetem a řadě ekologických publikací, časopisům, knihám, přednáškám a seminářům. Všichni

respondenti jsou pro demokratický způsob řízení společnosti, někteří jdou až „za“ demokracii ve smyslu neuznávání státní správy.

Etická kultivace

Mezi respondenty, ale i mezi lidmi o kterých jsme psal v teoretickém výzkumu, se nachází lidé, kteří deklarují svůj dobrý²⁹ úmysl. A já jsem nebyl u jediné situace, která by to vyvracela. Jde jim především o to, aby se na Zemi dobře dařilo lidem, zvířatům i rostlinám. Jejich cílem je žít tak, aby byly spokojeni a neškodili svému okolí. Během terénního výzkumu toto můžu pouze potvrdit. Nesetkal jsem se s případem, kdy by někdo z respondentů svým jednáním cíleně chtěl poškodit ostatní lidi či přírodu. Naopak se respondenti vyznačovali mírným a přátelským chováním k ostatním

(5) Najdeme i v našem vzorku většinu lidí, kteří žijí ekologicky příznivým životem?

Ano. Ani v teoretickém výzkumu, ani v terénním jsem se nesetkal s člověkem, který by svoji touhu po soběstačnosti nespojoval zároveň s ekologií a péčí o přírodu.

(6) Pořizují si respondenti ekologicky příznivé technologie?

Librová si této tendence všimla patrně proto, že svůj výzkum dělal na počátcích otevření západních trhů a příchodu konzumního způsobu života. Není proto divu, že někteří její respondenti využili možnosti poříditi si ekologičtější technologie. Moji respondenti takové parametry nesledují. Martin (M) svoji pračku sehnal prostě tím, že mu „přišla do cesty“. Stejně je to s vodním čerpadlem či fotovoltaickými panely. Podobně to mají i ostatní respondenti.

(7) Jak vypadá jídelníček našich respondentů?

V této části musím být poněkud osobní. Většina jídla, které jsem u svých respondentů ochutnal, byla skvělá. Určitá část jídelníčku byla u všech tvořená vlastní produkcí, plodin starých odrůd, které se vyznačují plnější chutí, než na jakou jsme zvyklí ze supermarketů. U Martiny a Františka jsem měl možnost ochutnat jejich vlastní sýry. Kozí mléko si dávají i do kávy, což už zase nebyl můj „šálek kávy“, na druhou stranu jsou, co se týče mléka, naprosto soběstační. Martin (M) je vegetarián, osobně říká, že když je doma, tak příliš jíst

²⁹Dobrym myslím morálně dobrým v naší civilizaci: mírným, spolupracujícím, pečujícím atd.

nepotřebuje. Martina a František zase maso normálně jí, přijde jim to přirozené. Martina a Dita jí maso velice zřídka.

V jídelníčku respondentů najdeme širokou škálu různých domácích produktů, jak vlastní výroby, tak i darovaných či směněných přes LETS: marmelády, pesta, fermentovanou zeleninu, med, koření. Oblíbené jsou obilniny, obzvláště na ranní kaše a zelenina všeho druhu. Ženy pekly domácí chléb s kváskovým základem. Martina pekla dva bochníky chleba ob den, její chleba sloužil jako příloha téměř ke všemu.

Oblíbená jsou orientální koření: kurkuma, kary, různé octy. Nepoužívají rafinovaný cukr, nahrazují ho cukry třtinovými, melasou a hlavně medem. Obvyklé je, že se obědvá později než v poledne, mezi druhou a třetí hodinou. Důvodem často je, že žena má něco na práci. Krom domácnosti Martina (M) je v ostatních domácnostech celkem tradiční rozdělení na mužské a ženské role, ale není nějak ortodoxně prosazováno: vyplynulo samo (zmiňuje se o tom Librová i Gajdůšková). Ženy vaří, perou, starají se o zahradu; muži staví, montují, nebo třeba ryjí.

8) Jaké spotřebiče najdeme v domácnostech lidí žijících soběstačně?

Spotřebič	FM	DM	M
Notebook / PC	Ano	Ano	Ano
Vodní čerpadlo	Ano	Ano	Ano
Pračka	Ano	Ne	Ano
Myčka	Ano	Ne	Ne
Lednička	Ano	Ano	Ne
Žárovky	Ano	Ano	Ano
Elektrický bojler	Ano	Ne	Ano
Elektromobil	Ne	Ne	Ano
Elektrické nástroje	Ano	Ano	Ano

Tab. 1 Seznam elektrických spotřebičů v domácnostech respondentů.

(9) Jaká je zábava lidí, žijících soběstačně?

Způsob trávení ‚volného‘ času je u respondentů velice podobný. Pojem ‚volný čas‘ je ovšem třeba nutno vymezit proti volnému času normálně zaměstnaného člověka. Dá se říci, že u mých respondentů neexistuje dělení dne na práci a volný čas. Obě dvě činnosti splývají, plynule přechází v jednu či druhou.

Protože všichni respondenti žijí obklopeni přírodou, jejich život se odehrává právě v ní. Častou ‚zábavou‘ jsou procházky. Velkou roli hraje jídlo a jedení. Během terénního výzkumu jsem se pokaždé velice dobře najedl. Potraviny byly chutné a rozmanité. Při jedení jsme si povídali a večere se tak kolikrát protáhly i přes hodinu, na což nejsem příliš zvyklý.

Když už se sejde větší skupina známých, často se hraje na rozličné hudební nástroje: kytary, flétny, příčné flétny, šamanské bubny, bendža ap. Každý je svým způsobem hudebník a zpívání a hraní je oblíbenou a častou činností. Martin (**DM**) při uspávání svých dětí zpívá za doprovodu hry na bendžo. Pokud zvou na jídlo i své sousedy, signál dává zadutí na trumpetu.

Na druhou stranu nebudu jejich zábavu příliš romantizovat. I oni občas koukají na filmy na počítači či si poslechnou reprodukovanou hudbu. Rozhodně ale mnohem méně, než je zvykem v běžné populaci.

ZÁVĚR

Co je člověk?

Chce-li kulturní antropologie poznat „Co je člověk?“ (Soukup 2009; 13), pokusím se v závěru odpovědět úvahou na základě poznatků této práce.

Člověk citlivé povahy, zdá se, nedokáže žít dlouhodobě v umělém civilizačním prostředí. A pokud to zvládne, bude neklidný a pravděpodobně bude zažívat časté existenční krize. Filosof Martin Heidegger ve své knize *Bytí a čas* poukazoval na důležitý (podle něj nejdůležitější) aspekt lidské existence – starost o svůj život, obstarávání se. Pokud je o člověka postaráno prostřednictvím technologických vymožeností, člověk pouze přežívá v šedivé každodennosti, kterou naruší jen občas otřes v podobě strachu o život (uprchlická krize?), případně lidskou každodenností otřese automobilová nehoda, které je účastníkem, či zpráva o smrti či ošklivé nemoci některého z příbuzných či přátel. Asi málokdo na základě takových „otřesů“ začne přemýšlet jinak nad svým životem. Jsou ovšem lidé, kteří takový otřes zažívali v průběhu života méně drasticky, přesto však měl významný vliv na jejich životy. „Ve městě bylo všechno hotové, nudili jsme se“, shodují se Martina a František. „Začal jsem žít podle sebe, svojí duše, ne podle ostatních“, říká Martin. „Přijde mi, že je to o té odpovědnosti, kterou člověk za to přijme, v dnešní době je ti ta odpovědnost uměle odebíraná, bych řekl, a to se nám moc nelíbí“, říkají Martin a Dita. Za těmito větami se může skrývat vědomí, že život člověka bez ‚svobody obstarávat si svůj život‘ postrádá smysl a stává se neuspokojivým. Moji respondenti se shodují, že život v každodennosti civilizace není pro ně. Člověk je tvor, který si chce věci obstarávat sám s vědět o tom, že to dokáže.

Tak kromě toho, že nás to baví (smích), přicházet na to, jak se peče chleba, a jak se dělá jogurt, čímž jsme si teď už prošli a teď už nepečeme chlebe ani neděláme jogurt, už si ho zas můžeme koupit, ale takže je to zajímavý, přicházet na ty věci. (DM)

Všechny tři moje respondenty spojuje touha ‚být u toho‘. Nenechat všechno na ostatních. Mít přehled o tom, co jím a používám. Zároveň se s tím u nich pojí touha být svobodný, nemuset ‚otročit‘ – tj. pracovat pro systém, s jehož cíli a hodnotami nesouhlasí.

Společně tak ukazují, že člověk nemusí být nutně bytostí tíhnoucí k lenosti a k touze odevzdávat svojí ‚osobní moc‘ jiným lidem. Člověk je stále schopen i odřící si pohodlnost

konzumního života v civilizaci a vrátit se poučen a vybaven některými technologiemi zpět k životu v souladu s přírodními cykly. Je schopen – to je soud, který není ověřený, ale nejsou mi známa žádná fakta, která by naznačovala jeho nesprávnost. Ale udělá-li to člověk a obrátí se zpět, to nevím. To záleží, paradoxně, na každém z nás.

Shrnutí poznatků

Vzpomeňme na sedm stěžejních oblastí ekonomické lokalizace, jak je uvádí Gerlová (~ 8). Můžeme tím přehledně shrnout celkový kontext jednání respondentů.

Lokální produkce zboží a služeb, včetně místního jídla a samozásobitelství.

Zjistil jsem, že to je směr, kterým se vydali i moji respondenti. Samozásobitelství u dvou ze třech hraje důležitou roli. Motivem je jak kontrola nad tím, co jí, ale také touha po tom nebyť závislý na civilizaci, tj. být svobodný od nutnosti chodit do standardní práce.

Energetická soběstačnost, s důrazem na obnovitelné zdroje energie.

U všech třech respondentů se setkáváme s pozitivním vztahem k obnovitelným zdrojům energie. U dvou z nich najdeme fotovoltaické panely, které jim slouží jako zdroj energie. U jedné z nich se jedná o výlučný zdroj energie. Druhý si ponechal možnost čerpat energii ze sítě, ale v případě potřeby si elektřinu vytvoří sám.

Nezávislý finanční systém s důrazem na místní koloběh peněz.

Úzce souvisí s prvním bodem. Lokální produkce a nezávislý finanční systém propojuje všechny tři respondenty skrze sdružení Bud'Sob. Není to ovšem tak, že by byla většina běžných potřeb LETS systémem zprostředkována. Slouží spíše jako občasný doplněk. Neméně důležitý je jeho socializační účinek. Všichni respondenti se mimo rámec Bud'Sobu snaží o propojení se sousedy. Rádi by s nimi sdíleli věci i myšlenky. Ani u jednoho se však nedá zatím mluvit o nějaké intenzivní spolupráci.

Podpora demokratického rozhodování s důrazem na participaci místních lidí.

Tento bod může plynule navázat na bod předchozí. Důraz na participaci místních lidí můžeme vidět v pořádání společných akcí (oprava silnice u **DM**). Demokratické rozhodování je hlavním vedoucím principem organice Bud'Sobu, který jednou ročně pořádá zcela otevřeně

akce Openspace, kde se rozhoduje o budoucím směřování sdružení. Navíc může kdokoliv kdykoliv během schůze vyvolat diskusi a hlasování, případně existuje i možnost hlasování elektronického.

Místní vlastnictví.

U všech respondentů jsme se setkali s tvrzením, které by se dalo vyjádřit jako: půda je základ. Cesta k soběstačnosti začíná výběrem a pořízením si vhodných pozemků.

Budování vztahu k místu a zachování tradic.

Vztah k místu se u mých respondentů projevoval individuálně. **M** si svoje místo pojmenovává "místečko lásky". **D**ita zase projevuje vážný zájem o studium a prezentaci zaniklé obce, na jejímž místě nyní bydlí. Ráda by oživila původní pohanské tradice českých zemí.

Podpora sociálního podnikání.

V tomto bodě jsem našel pouze jedinou korelaci. **DM** občas pracují a jinak podporují místní ekologickou farmu, která si za svůj cíl klade i péči o půdu a zem.

V zásadě jsem tak svým výzkumem potvrdil většinu závěrů jiných prací. Rozdíl je zde však vidět oproti respondentům Hany Librové. Zatímco Librová uvádí, že její respondenti byli často motivováni spirituálními motivy, já jsem ve svém skromném vzorku našel hned dvě výjimky, které nebyly přímo spiritualitou motivovány. Librová také uvádí, že se její respondenti nikterak nepodíleli na rozšiřování myšlenky dobrovolné skromnosti a samozásobitelství, naopak, necítili potřebu svůj životní styl zdůrazňovat před ostatními. Explicitně vyjádřenou touhu po tom, aby lidé začali žít „jinak“, skromněji, uvědoměleji a odpovědněji ve vztahu k přírodě jsem našel u dvou respondentů. Avšak ani oni se aktivně nesnažili o šíření myšlenky. Shodně konstatovali, že má smysl být ostatním vzorem a své zkušenosti sdílet s těmi, kdo o to mají zájem. Každý z nich má svojí vlastní cestu, ale zároveň zůstává v kontaktu s ostatními. Všichni jednoznačně souhlasí s tím, že žijí šťastně a že by už nikdy neměnili. Jsou spokojeni se svojí volbou a povzbuzují ostatní, kdo by chtěli něco takového také vyzkoušet.

Soběstačný způsob života se vyznačuje klidem, štěstím a pocitem správné cesty. Zdá se, že dává člověku důstojnost, zároveň radost a pocit smysluplnosti, pocity, které se v každodenním civilizačním shonu vytrácejí či úplně mizí. Je to způsob spojený s neustálým hledáním a překonáváním problémů, s nepohodlím fyzickým, i psychickým, spojeným s mezilidskými kontakty. Dá se očekávat osamělost, ne osamělost jednotlivce, ale rodiny. Nezdá se totiž, že by se většina populace chystala sdílet ideály soběstačného způsobu života. Na druhou stranu, díky internetu, jsou takoví lidé propojeni, mohou sdílet své myšlenky a realizovat myšlenky lokální soběstačnosti. Práci se člověk nevyhne, na druhou stranu je velice pravděpodobné, že práci jako práci vnímat nebude. Protože zatím nic nenapovídá tomu, že by bylo možné žít naprosto nezávisle na civilizaci, vždy je nutné, aby měla domácnost nějaký příjem peněz. Členové všech zkoumaných domácností se rozhodně vzpírají myšlence trvalého zaměstnání a chtějí být buďto živnostníky, nebo chodit na příležitostné brigády. Jejich budoucnost je otevřená

Životní styly jsou skutečně pestré. Lidé žijící soběstačným způsobem života jsou lidé s různými motivacemi a přístupem k věci. Není zaručeno, že by spolu dokázali žít v blízkosti. Shodnou se na základních hodnotách, ale jak těchto hodnot dosahovat, to už vidí každý jinak.

SEZNAM LITERATURY

"Detroit (city), Michigan". State & County QuickFacts. U.S. Census Bureau. Archived from the original on July 15, 2006.

A kdo je tady flákač? Náš venkov. (online) Premiéra: pondělí 12. 6. 2017 0:00, ČT2, Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1097944695-nas-venkov/314294340070007-a-kdo-je-tady-flakac/>

ATKINSON, Ashley E. Promoting health and development in Detroit through gardens and urban agriculture. *Health Affairs*, 2012, 31.12: 2787-2788.

BARTHELDIOVÁ, Kateřina. Alternativní měnové systémy. Pardubice, 2017. bakalářská práce (Bc.). Univerzita Pardubice. Fakulta ekonomicko-správní

BLAHOVÁ, Hana. Konzumní společnost a konzumní kultura [online]. Brno, 2014 [cit. 2018-06-25]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/17fk1/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce David Balarin.

BOGGS, Grace. Detroit: city of hope. In *These Times*, 2009, 33.2: 34-5.

CÍLEK, Václav, ed. *Tři svíce za budoucnost: návody a nápady, jak přežít konec světa*. Praha: Novela bohemia, 2012. ISBN 978-80-87683-02-6.

Domácí vzdělávání, příloha čtvrtletníku vzdělávání, (Online), 1/2015, NÚV. Dostupné z: http://www.nuv.cz/uploads/Periodika/VZDELAVANI/15/P_1_15.pdf

DUFFKOVÁ, Jana. Životní způsob/styl a jeho variantnost (Malé zamyšlení nad tím, co všechno se může skrývat pod označením „alternativní životní styl“). *Aktuální problémy životního stylu*. Eds. A. Fazik et al. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2006, 79-90.

Ekonomické alternativy na Jižní Moravě: seminář o rozmanitých formách ekonomické svépomoci. [sborník přednášek]. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2011. ISBN 978-80-7375-580-5.

FLORES, Jose. "Detroiters Find 'Way!' Out of No Way." *Race, Poverty & the Environment*, vol. 17, no. 2, 2010, pp. 11–13. JSTOR, JSTOR, www.jstor.org/stable/41554735.

HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. 2., opr. vyd. Praha: Oikoymenth, 2002. *Knihovna novověké tradice a současnosti*. ISBN 80-7298-048-3.

HOLMGREN, David. Permakultura: principy a cesty nad rámec trvalé udržitelnosti. Svojanov: PermaLot, 2006. ISBN 80-239-8125-0.

HOLMGREN David, Essence of Permaculture [online], permacultureprinciples.com, 2013 Dostupné z: https://holmgren.com.au/downloads/Essence_of_Pc_EN.pdf

HÝBL, Jaromír. Lokální soběstačnost [online]. Brno, 2017 [cit. 2018-06-26]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ki852/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Milář.

JANDOUREK, J. Sociologický slovník. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 285 s. ISBN 80-717-8535-0.

JEAVONS, John. How to grow more vegetables: and fruits, nuts, berries, grains, and other crops than you ever thought possible on less land than you can imagine : a primer on the life-giving sustainable grow biointensive method of organic horticulture. 6th ed. rev. Berkeley, Calif.: Ten Speed Press, c2002. ISBN 1580082335.

JENKINS, Joseph C. The humanure handbook: a guide to composting human manure. 2nd ed., completely rev., expanded and updated. Grove City, PA: Jenkins Pub., c1999. ISBN 0964425890.

Jung, Yuson, and Andrew Newman. "An Edible Moral Economy in the Motor City: Food Politics and Urban Governance in Detroit." *Gastronomica*, vol. 14, no. 1, 2014, pp. 23–32. JSTOR, JSTOR, www.jstor.org/stable/10.1525/gfc.2014.14.1.23.

KORČIÁNOVÁ, Marie. Domácí vzdělávání [online]. Brno, 2016 [cit. 2018-06-26]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/i070t/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Roman Švaříček.

KRAUS, Blahoslav a Věra POLÁČKOVÁ. Člověk-prostředí-výchova: k otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, 200 s. ISBN 80-7315-004-2.

LIEDLOFF, Jean. Koncept kontinua: hledání ztraceného štěstí pro nás i naše děti. Praha: DharmaGaia, 2007. Nová éra. ISBN 978-80-86685-79-3.

MALÁ, Soňa. Komunitní zahrada jako cesta k samozásobitelství ve městě [online]. Brno, 2015 [cit. 2018-01-26]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/420041/fss_m/. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Eva Fraňková.

PECHOVÁ, Gabriela. Permakultura jako způsob udržitelného rozvoje. Olomouc, 2011. diplomová práce (Mgr.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Přírodovědecká fakulta

PELTO, Pertti J. Ethnographic Research: A Guide to General Conduct. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 1987, 175.5: 313-314.

POPELKOVÁ, Kristýna. Alternativní způsob života a výchova v nekonvenčním prostředí [online]. Brno, 2017 [cit. 2018-01-23]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/435181/pedf_m/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Radim Šíp.

ROYER-MILLER Margo. *A Farmer's Mini Handbook: GROW BIOINTENSIVE® Sustainable Mini-Farming*. (online). Ecology action. 2010. Dostupné z: <http://www.growbiointensive.org/PDF/FarmersHandbook.pdf>

RYBÁK, Hynek. *Rainbow family: etnografické zkoumání jedné soudobé hippies komunity*. Č. Budějovice, 2016. bakalářská práce (Bc.). JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Pedagogická fakulta

Sedmá generace: společensko-ekologický měsíčník. Brno: Hnutí Duha – Přátelé Země, 1998-2018. ISSN 1212-0499.

SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-03-1.

SUNDEEN, Mark. *Život bez peněz*. V Praze: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-683-8.

ŠARAPATKA, Bořivoj a Jiří URBAN. *Ekologické zemědělství v praxi*. Šumperk: PRO-BIO, 2006. ISBN 80-87080-00-9.

ŠARAPATKA, Bořivoj. *Agroekologie: východiska pro udržitelné zemědělské hospodaření*. Olomouc: Bioinstitut, 2010. ISBN 978-80-87371-10-7.

ŠUBRT, Jiří. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. Praha: Karolinum, 1996. *Acta Universitatis Carolinae*. ISBN 80-7184-197-8.

White, Monica M. "Sisters of the Soil: Urban Gardening as Resistance in Detroit." *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Contexts*, vol. 5, no. 1, 2011, pp. 13–28. JSTOR, JSTOR, www.jstor.org/stable/10.2979/racethmulglocon.5.1.13.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1178166979-tyden-v-regionech-cechy/218411000390008-tyden-v-regionech>

<http://www.auto.cz/cesi-rocne-ujedou-deset-az-dvacet-tisic-kilometru-77823>

<http://www.auto.cz/emise-oxidu-uhliciteho-107382;>

<http://www.growbiointensive.org/>

<https://www.kokoza.cz>

SEZNAM PŘÍLOH

Obr 1 Dostupné

z:https://www.facebook.com/KOKOZAops/photos/ms.c.eJxNU1uubTEImtGNj6p1~;hO7KW5Z568hgohWW4~;2ybrRt8L~;6QBtAOz~_gAwPyzA~;PyCktd3kxFYc0fb3Xo3sEdWltEGj11InHuVKr4ZNI2QX7wf4oY~;SJxqnPwAad62HHVCSgAec6lKi7tPIYwuowKnKAhnQMFbkxXA3FwhBhRdFCxVVjHAytfVRgi5h7KKYpb7xb6KCIWdguJbVSE8ExEzLkZjGUkoLQAIJ1NhphOyM~_QULCqVi7IAwEXInUVlswvyuJ70geFOc7iePIIBec0avoASQFxmijySXdIndWUXme1zleUGH9~_irsxuhU4PKLIaObcevPVoB8WKeSBCu4wwZvzmBSW~_R~;6xnbMOTExhrHljOWdp~_Z3DHC59pM32e~;ZiIuNUfxUmij~_n5~;fnXsW707Pjv4qhKcmqQ~;H~;tVHMOA~---.bps.a.1914194595265428.1073741881.192274697457435/1914196401931914/?type=3&theater

Obr 2 Dostupné z:<https://www.permaculture.co.uk/sites/default/files/images/permacultureprinciples.jpg>

Tab 1 Seznam elektrických spotřebičů v domácnostech respondentů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Soběstačnost, lokální soběstačnost, ostrovní systémy,
životní styl, permakultura, domácí vzdělávání.

CITACE

RYBÁK Hynek *SEN A SKUTEČNOST Případové studie ostrovního bydlení v České republice*. České Budějovice. 2018 Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Michal ŠIMŮNEK Mgr. PhD.

Použité kresby jsou autorské a jsou používány pro účely sdružení Bud'Sob.

Jejich kopírování a používání je zakázáno a podléhá autorskému právu.

Děkuji – H.R.

